

ÉDES ANYANYELVÜNK

V. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1983. JANUÁR–MÁRCIUS
ÁRA: 9,50 FORINT

Zsirai Miklós, a magyar és a finnugor nyelvtudomány tudósa, a fáradhatatlan nyelv-
művelő. Kilencven esztendő volt, ha élne.

A tartalomból

Grétsy László:
Vigázat! Keverékszó!

Kemény Gábor:
Közhely mint stílusesz-
köz?

Jablonkay Géza:
Szóösszvérek

Lőrincze Lajos:
Arany és a szállóigék

Szabó T. Ádám:
Halljunk oda!

Farkas Márta:
A diszkó-nyelvről

Kurdi Péter:
Sári, hopp! — Skála-
kopp!

B. Porkoláb Judit:
Középiskola: Új tan-
könyvek, új lehetőségek

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint
a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával

A szerkesztő bizottság
elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmari István,
Szepes Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette

Szerkesztőség:
Budapest,
VII., Dob u. 60.
1073
Telefon: 416-939

Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik
negyedévenként
Egy szám ára: 9,50 Ft

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlapkézbe-
sítő postahivataloknál és a
Posta Központi Hírlapiro-
dánál (postacím: Budapest,
V., József nádor tér 1. 1900)
közvetlenül vagy postautal-
ványon — valamint átuta-
lással a KHI 215-961 62
pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre
19,— Ft, egy évre 38,— Ft.
Külföldiek részére előfizet-
hető a „Kultúra” Könyv
és Hírlap Kúkereskedelmi
Vállalatnál,
H—1389 Budapest,
postafiók 149

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX 25 224
HU ISSN 0139—0457

A választékosság okán?

Az utóbbi időben egyre
gyakrabban figyelhetjük meg az
okán szóalak sajátos, névutó-
szerű használatát. Elsősorban
az igényesebb sajtó nyelvében,
az esszéstílusban bukkan elő, az
úgy látszik közönségesnek ér-
zett *miatt* névutó helyén. Íme
egynéhány példa:

„Akagymgorodok nemcsak
a természettudományokban és
a technikai tudományokban
elért eredményei *okán* érdemli
meg a világ érdeklődését.” —
„Csak Elemér könyve nemcsak
a bővebb terjedelem adta lehe-
tőségek *okán* gazdagítja tovább
ismereteinket...” — „A fentiek
okán is aggodalommal vegyes
örömmel vállalkoztam arra,
hogy szakértőként részt vegyek
a pénzről szóló közelmúltbeli
műsorban.” — „Akiken a bünte-
tés az élők közül való távozásuk
okán végre nem hajtható...” —
„Most egy levél *okán* mégis
nyilvánosan folytatom a szoká-
sos nyári magántünődésemet.”

A fenti példák azt a típusú
okhatározót fejezik ki, amelyet
a nyelvtanok „kiváltó vagy in-
dító ok” néven tartanak nyil-
ván. Az alábbiakban ettől kissé
eltérő, lazább ok-okozati össze-
függést mutató példákat köz-
lünk. Az *okán* jelentése itt in-
kább ilyesmi: alapján, követ-

keztében, valamire tekintettel.
„Nemcsak a fasizmus áldoza-
taiként érdemelnek figyelmet és
szeretetet az utókortól, de kitű-
nő írásaik *okán* is.” — „A példa
okán jó alkalmunk van belátni,
hogy nem mindig annak van
igaza, aki a leghangosabban
kiabál.”

Mondhatjuk-e a fentiek
alapján, hogy napjainkban,
szinte a szemünk láttára új név-
utó születik? Tekintettel arra,
hogy a tartalmas jelentésű sza-
vából viszonyjelentésű név-
utók a magyarban több ezer év
óta folyamatosan keletkeznek
napjainkig, ebben semmi meg-
lepő nem lenne. Az *okán*-hoz
hasonló, birtokos jelzős szerke-
zet birtokszavából keletkezett
névutónk: *alapján, esetén, foly-
tán, híján, kapcsán, mentén,
nyomán, során, táján, terén, út-
ján* stb. Némelyikük már sok-
száz éves, mások csak száza-
dunkban keletkeztek. Az új
képződmény tehát egy azonos
típus hosszú sorába illeszkedik.

Történeti alakulásukat te-
kintve az is megfigyelhető,
hogy a típus régebbi tagjai
konkrét jelentésű alapszóból
indultak fejlődésnek, az újab-
bak már eleve is elvont főnév-
ként éltek — és élnek tovább —,
miközben használatuk egy új

viszonyszónak ad életet. Az ok-
sági viszony kifejezőjévé köz-
vetlenül az *ok* elvont főnév tol-
dalékos alakja válik.

Nyerésege vagy vesztesége
lesz-e nyelvünknek, ha ez a fej-
lemény megerősödik, elterjed?
— Erre már nehezebb válaszol-
ni. Mint a példák mutatták, az
okán leggyakrabban a *miatt* ősi
névutónk helyén jelenik meg,
azt szorítja háttérbe. Viszont
azt is látnunk kell, hogy a *miatt*
meglehetősen túlterhelt, gyak-
ran szerepel különböző típusú
okviszony jelölésére.

Történetileg *ok* szavunk is
igen régi, honfoglalás előtti tö-
rök jövevényszó. Eredeti jelen-
tése 'vélemény, értelem, jelen-
tés' lehetett. Mai leggyakoribb
jelentése (= valamely változás,
történet előidézője) csak a 16.
századtól adatolható. Érthető,
hogy csak ezután indult meg
egyik-másik toldalékos formája
a viszonzószóvá válás útján (va-
lamilyen *okból*; példának *oká-
ért*).

Nem lehetetlen, hogy a most
szaporodó *okán* névutószerű
használat csak a választékossá-
g esszéstílus kérészetű jelensé-
ge lesz, és idővel kikopik a
használatból. Létezése minden-
esetre tény, keletkezéséé szá-
bályos, funkciója alakulóban
van. Sorsáról az idő fog dön-
teni.

Sebestyén Árpád

A tartalomból

Sebestyén Árpád: A választékosság okán?	B/II
Rab Zsuzsa: Munkaeszközöm: a szülőföld nyelve	I
Grétsy László: Vigyázat! Keverékszó!	2
Kemény Gábor: Közhely mint stíluseszköz?	3
Jablonkay Géza: Szöőszvérek	3
Szende Aladár: „Kísérleti anyanyelvi tábor”	4
Győri Anna: A szép magyar beszédért	4
Lőrincze Lajos: Arany és a szállóigék	5
Szabó T. Ádám: Halljunk oda!	6
Benkő László: Juhász Gyula: Tiszai csönd	7
Szabó Géza: Nyelvi alkalmazkodás	7
Kocsány Piroska: Érzékeink és a nyelv	8
B. Porkoláb Judit: Középiskola: Új tankönyvek, új lehetőségek	8
Farkas Márta: A diszkó-nyelvről	9
Huszár Ágnes: Az orosz családnevekről	9
Péchy Blanka: Új tagok a Kazinczy-családban	10
Kurdi Péter: Sári, hopp! — Skála-kopp?	10
Fábián Pál: Első akadémiai szabályzatunk hasonmás kiadásáról	11
Zoltán András: A lengyel nevek írásáról és kiejtéséről	12
Nyelvi játékok	12
K. M.: Szemle	
M. Nagy Ilona: Farkas Vilmos: Görög eredetű latin elemek a magyar szókincsben	
Csetneki Sándorné: Lukácsy Sándor: Kiment a ház az ablakon — Pennaháború	
Postaláda	16
Illés Gyula: Koszorú	B/IV

Munkaeszközöm: a szülőföld nyelve

A tollforgató embernek látványlag kevés fogható munkaeszköze van. Csupán papírra, tollra vagy ceruzára, esetleg írógépre van szüksége. Irigylendőn kevesre. Elég szétnézni egy festő műtermében vagy egy lakatos műhelyében, összehasonlításképpen.

Láthatatlan és foghatatlan eszköze azonban annál hatalmasabb: a nyelv. Az a titokzatos és csodálatos, gazdag ragyogású kelme, amely a magyar ábécé betűiből, hangjaiból szövődött össze.

Nyelvmegővő törekvéseink nem mai keletűek. Mégis, talán soha nem voltak annyira fontosak, mint korunkban. A fél ország Budapest fókuszába gyűlt. A frissen jöttek száján felcsendül még egy-egy hazulról hozott, érzékletes, jóízű kifejezés. Évek múlva aztán belevész a tiszaháti, somogyi, vasi nyelvkincs a köznyelv szükségszerűen szürke tengerébe.

Választott hivatásom – különösen annak *menyiségileg* legfontosabb ága, a műfordítás – szakadatlanul óv, figyelmeztet, körmömre koppint, valahányszor kibicsaklik papiromon a hazulról hozott magyar nyelv. Nem hagy ellustulni, nem enged, hogy kényelmesen a kezem ügyében levő kifejezéseket szedegessem össze; nemcsak hogy aktivizálja meglévő szókinccsemet, hanem rákényszerít, hogy folytonosan gazdagítsam, hiszen minden egyes vers, amit

lefordítok, külön erőpróba, külön világ, még földrajzilag is. Annak a világnak földrajzi környezetéhez, történelmi múltjához, vérmérsékletéhez, szellemi világához kell idomitanom magyar nyelvemet.

Egy példát idézek: nemrég egy mordvin népdalban ezzel a madárnévvel találkoztam: *barázdabillegető*. Már majdnem leírtam, amikor eszembe jutott: a mordvinoknál nincs barázda! Különösen a régi ének keletkezési idején nem volt. Valószínűleg a népdal (kései) feljegyzője „modernizálta” az ismeretlen nevű madarat. Sürgősen kerestem hát egy másik, odaillő madárnevet.

A *barázdáról* jut eszembe egy másik baklövés. Egy grúz verset, amely az ivótülköt dicséri (Csokonai csikóbőrös kulacsának kaukázusi testvére) és annak hajdani „tulajdonosára”, egy Irma nevű bivalyra emlékezik, így kezdtem: „Bivalyom, Irma, türelmes pára! Ballagtál békén eke nyomába...” A baklövést nem vette észre a lektor. Nem vettem észre én sem a korrektúrában. Megjelent a könyv, abban sem. Jó idő múlva, amikor újra fellaipoztam, vágott szinte ököllel a szemembe durva tévedésem. Írtam akkor erről egy magamat bíráló kis cikket. (A gúny ellen a legjobb védekezés az öngúny.) Több olvasólevél próbált megvigasztalni: igazam volt, hiszen a bivaly valóban az eke nyomá-

ban jár – az első barázda *mentén*, amelyet maga húzott. Jöndulatú olvasóim azonban nem tudtak megnyugtatót.

Hosszú pályámon, persze, voltak győzelmeim is. Hiszen a műfordítás: győzelmek és kudarcok szakadatlan hullámszája. Emlékszem, milyen örömmel töltött el, amikor Rilke „Orfeusz, Eurüdiké, Hermész” című versében ezt a sort: „und jener grosse, graue, blinde Teich” („és az a nagy, szürke, vak tó”) így oldottam meg magyarul: „S ott volt a roppant, hályog-tükrű tó”. A „nagy, szürke, vak” kopogósan hangzó jelzőket egy – remélem – szemléletesebb képpé tömörítettem, hiszen számunkra a „szürke és vak” a hályoggal azonosul képzettársításunkban.

Hosszan tudnám még sorolni bukásaimat és apró diadalaimat. De inkább a Pápáról magammal hozott nyelvről, ajándékképp kapott munkaeszközömről szólnék még.

Városi gyerek voltam, de nem igazi, hiszen Pápa mezőváros volt, az alsóváros pedig valóságos kálvinista falu. Ifúságomat, e „zöld vadont” növények, vadak, bogarak, madarak népesítették be. Még iskolába se járó kisgyerek voltam, amikor édesapám – kunyerálásomra – el-eltűnt magával vadászni, hol a városaljára, hol a Bakonyba. Ha elfáradtam, leültem, megvártam, sokszor órákig szórakoztam egyedül: bogarakat piszkáltam, vadvirágot szed-

tem, madarakat figyeltem. Játószótársam volt az egész természet. Fűszálból nyállal tükröt kerekítettem, bogáncsból bababútort ragasztottam, a pattanóbogarat a tenyeremre vettem, és bukfencezésre csiklandoztam, cserebogarat másztam az ujjaim hegyén, csibort fogtam ki a Bakonyér kiöntéseiből – része voltam a gyönyörű zöld világnak. Később, már érettebb koromban kezdtem csak azonosítani régi ismerőseimet, a növényeket, állatokat. Az addig névtelen „gaz”-ból *pásztortáska* lett, *ökörfarkkőrő*, *cickafark*, *zsálya*. A „bogár”-ból kék *nünűke*, *ganajtiúró*, *hőscincér*. Mindegyik külön személyiség. Mit tudtam én akkor, hogy majdani munkám kelléktárát gyűjtögetem!

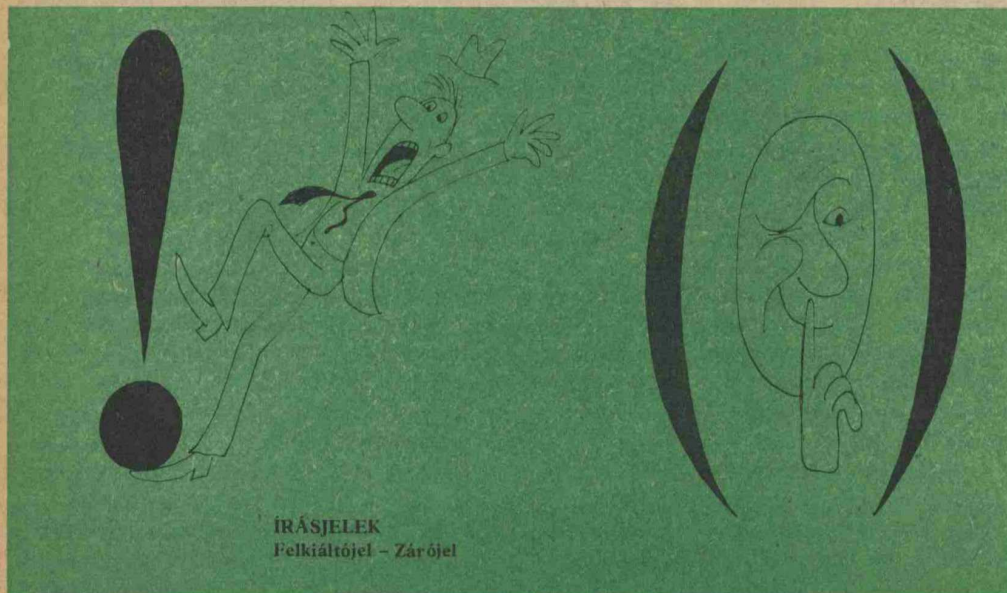
Aztán a dajkák a házukban! Tapolcafői, nyárádi, pápasalamoni parasztlányok. Ha búcsúra mentek, magukkal vittek a falujukba. De otthon is velem volt a falu, személyükben és nyelvükben. Meg a hetipiac nénei, a sokfalus környék küldöttei – ahányféle színű almát, ahányféle tollú „tikot” árultak, annyiféle árnyalattal kínálgatták. A budapesti piacokon ma is rögtön ráismerek a hazai hangokra, akár egy szóból.

Tudom jól, hogy óriási előnnyel indultam a sokárnyalattú hazai nyelv birtokában. Nem is illik dicsekednem vele: „ingyen kegyelemből” jutottam hozzá. A természettől távol, kövek között felnőtt pályatársaimnak azt tanácsolnám: ne nyugodjanak bele nyelvi örökségükbe. Kutassák fel és alkalmazzák bátran az immár szótárakban porladó, feledésbe merülő nyelvi kincseinket.

Csoóri Sándor új prózakötetét olvasom, „A félig bevallott élet”-et. Erre a két szépséges mondatra bukkanok: „A beton, akár az inkvizíció vagy a meddő abszolutizmus – engesztelhetetlen. Nem más, mint az ég és a föld közé becsúsztatott szigetelő réteg...”

Volt Pápán beton is, aszfalt is. De fücsomók sarjadtak ki a résein, árvacsalánbokrok, arany kutyatej-medáliai.

Rab Zsuzsa

Vigyázat! Keverékszó!

Van egy kevésbé ismert, de mégis figyelemre méltó szóalkotásmódunk: a szóvegyülés. Akkor keletkezik ilyen módon új szó, ha két különböző szó elemei – akár tudatos szóalkotó törekvés eredményeként, akár véletlenül – egymásba olvadnak, s a létrejött új forma többé-kevésbé elterjed, köznyelvi-vé válik. Így született *csokréta* szavunk a *csokor* és a *bokréta* egybekombinálásából; így alakult ki az *ordít* és a *kiabál* igéből az *ordibál*, a *kerget* és a *zavar* összevegyüléséből a *zargat*, a *motor* és a *hotel* tudatos össze-rántásából a *motel*. A szóvegyülés útján keletkezett szavak ugyan nem egyformán értékesek – azok közülük az igazán hasznosak és fontosak, amelyek mást jelentenek, mint alkotó-elemeik –, de általában a többi ellen sincs okunk tiltakozni. Egyrészt azért nem, mert már szentesítette őket a nyelvszókás, másrészt pedig, mert többnyire már felbukkanásuk idején sem okoztak zavart.

És itt állunk meg egy pillanatra! Ezek szerint van olyan szóvegyülés is, amely nem nyereségnek számít, s amelyet ezért már eleve viszolygással, ellenérzéssel tanácsos fogadnunk? Bizony van. Ahogy az összetétellel vagy képzéssel alkotott szavak sem mind kifogástalanok, úgy a szóvegyülés útján keletkezettek között is akadnak sikerületlenek, sőt ártalmasak. Évek óta figyelem ezt a szóalkotásmódot. Tapasztalataim és megítélésem szerint a szóvegyülésnek főleg azokat a termékeit kell körültekintően megvizsgálnunk és kellő óvatossággal kezelnünk, amelyekben nem – vagy nem csupán – maguk a szótövek vegyültek össze, hanem a ragok, képzők, képzőbokrok és egyéb járulékos elemek is keveredtek egymással, olykor meglehetősen sután, sőt zavaró módon. Itt van pl. ez a felszólalásokban, hozzászólásokban elég gyakran hallható szó: *együttértés*. Első felbukkanásakor alighanem egyszerűen nyelvbottlásnak számított, ma azonban már megszokott forma, legalábbis az élőbeszédben. Apja nyilván az *egyértés*, any-

ja pedig az *együttérzés*. Bár az *együttértés* mindkettőből éreztet valamit, én nem tudok e szóval sem *egyérteteni*, sem *együtt érezni*, mert szerintem a másik kettőnek a rovására terjeszkedik, s ráadásul még zavart is kelt.

Az *együttértés*-re már jó egy évtizeddel ezelőtt felfigyeltem. Gyűjteményemben jócskán akadnak azonban olyan újabb – legalábbis számomra újabb – példák is, amelyeket én a szóvegyülés nem kívánatos termékei közé sorolok. Íme néhány azok közül, amelyekre már egy vagy több nyomtatott példám is van, vagyis amelyek semmiképpen sem tekinthetők egy-szeri tévesztésnek, pillanatnyi figyelmetlenség „eredményének”. Ezek nem bakik, hanem használóiuk szándéka szerinti szavak.

Elbizonytalanodik. Hogy nem elírás, arra, úgy vélem, elég bizonyíték, hogy ugyanannak az újságnak egyetlen számából két adatom is van rá, más-más személy cikkéből. Nem nehéz rájönni, hogy ez a homályos jelentésű szó az *elbizonytalanodik* és a *bizonytalanodik* keveredéséből született.

Kizöldell. Egy megyei lapban ezt olvassuk: „*Kizöldelltek a gyomnövények...*” Ezt a keverékszót is ártalmasnak érzem, mert zavaróan egybemos két dolgot. Végére is arról van szó, hogy a gyomnövények először *kizöldültek*, majd pedig *zöldelltek*. De ez a kettő nem egyszerűre ment végbe!

Kooprodukció. Hol itt, hol ott bukkann fel a *kooprodukció* helyett ez a furcsa szóelegy, amelynek egyik o-ja alighanem a *kooperáció*-ból vagy a *koordináció*-ból került ide. Talán még nem késő megálljt parancsolni e hibás alaknak.

Magabiztonság. Ezt az egyik hetilapunkból fölön csípett szót látva törheti fejét az olvasó, hogy *biztonság*-ot vagy *magabiztonság*-ot kell-e érteni rajta. Ugyanis mindkettőre utal, de egyikre sem eléggé.

Megküszködik. Két szó keveredésének terméke ez is: a *megküzd*-é és a *küszködik*-é. A fő baj éppen az, hogy e szavak

Éber szemmel, füllel

CSAPDÁK

(Kisalföld, 1982. jún. 11.; beküldte: Jászai Zoltánné, Győr, Mártírok útja 38.)

Kardesőrtetés és tárgyalási készség?

Ne hagyja magát senki sem félrevezetni! A *készség* szó a *kész* melléknévből származik, nem pedig a *kéz* főnévből!

T. Urbán Ilona

TAVASZTÓL ŐSZIG A VÉRTES ALJÁN

Boglyákban ég a mész

(Esti Hírlap, 1982. júl. 29.)

Tudomásom szerint a *boglya* szálás takarmányféléből, esetleg apróra hasogatott fából készített, kupola alakú, 2–2,5 m magas rakás. A boglyák egyikének belsejében sem égetnek semmit. *Boglyakemencék* voltak ugyan vidéken, de ezeket sem mészégetésre, hanem a lakások fűtésére használták. A meszet kispári módon *boksakemencékben* égetik. A nagyipar e célra kör-, henger- vagy aknakemencéket használ.

Dóra László

Székesfehérvár
József Attila u. 83.

csak *küszködnek*, *megküzdenni* azonban valójában nem tudnak egymással, mert az egyik befejezettséget jelöl, a másik ellenben meg-meg újuló ismétlődést.

Rendre-másra. Sportlapunkban bukkant fel, 1982 nyarán. Valójában van *sorra-rendre*, és van *egyre-másra*. A *rendre-másra* azonban sem ezzel, sem az-zal nem ér föl. Akkor minek?

Szükségyszerűképpen. Élőszóban már többször is találkoz-tam vele, nyomtatott adatom azonban csak egy van, egyik megyei lapunkból. Könnyű belátni, hogy a *szerű(en)* és a *képpen* fölösleges egymás mellett. Ezek sem erősítik egymás hatását, hanem éppen megfordítva: gyengítik, rontják. Vagy azt tanácsos helyette mondanunk: *szerűszerűen*, vagy azt: *szerűségképpen*; amelyik jobban beillik a szövegbe.

Noha módszeres gyűjtéssel a példák számát meg lehetne többszörözni, szemléltetésül,

úgy gondolom, ennyi is elég. A tanulság pedig világos. Arra figyelmeztetnek bennünket ezek az adatok, hogy a szóvegyülésnek nem kis számban vannak olyan esetei, megvalósulási formái is, amelyeket nem tanácsos ennek az aránylag ritka szóalkotásmódnak teljes értékű példái közé sorolni, hanem inkább hibás, torzult alaknak kell felfogni. Ezek a *magabiztonság*-, *szerűszerűképpen*-féle formák keletkezésüket tekintve szóvegyülések ugyan, nyelvi értékük alapján azonban inkább az egy szónál nagyobb egységek véletlen vagy tudatlanság szülte egybemosódásával, a szózás- és szerkezetkeveredésekkel vannak közvetlen rokonságban. A magam részéről éppen ezért jobbnak is látnom, ha róluk szólna nem *szóvegyülésről*, hanem – valame-lyest az értékbeli különbséget is érzékeltetve – *szókeveredés*-ről, illetve *keverékszó*-ról beszélünk.

Grétsy László

Annyi rosszat összeírtak már a közhelyről nyelvész és nem nyelvész tollforgatók, hogy az olvasót nyilván meglepi, ha most – bár kérdőjellel – stíluseszközként szólunk róla. Pedig ahogy bármi mást, úgy a közhelyeket is lehet oly módon alkalmazni, hogy abból esztétikum, jó stílus, olvasói gyönyörűség kerekedjék. A közhely ugyanis kihasználatlan nyelvi lehetőségek tömkelegét kínálja – de csak azoknak, akik bánni is tudnak vele.

Az igazán nagy írók mindig is tisztában voltak az állandó szókapszolatok, toposzok, közkeletű jelképek – mondjuk ki: a közhelyek – jelentőségével. Baudelaire például „hangyanemzedékek vájta üregek”-nek nevezi a vulgáris kifejezéseket, és „hatalmas gondolati mélységet” fedez fel bennük. Meghökentő, mennyire ugyanígy vélekedett erről Örkény István, aki élete végén többek között ezt mondta az öt írói műhelytitkairól faggató Lázár Istvának: „A közhely évezredek kristályosodási folyamatainak eredménye. Alapvető igazságokat, tapasztalatokat, meglátásokat fejez ki, és okossága, használhatósága azon múlik, hogy hogyan mutatjuk fel, milyen közegben szerepel. Tehát mihelyst én egy közhelymondatot szituációba helyezek, abban a pillanatban az a mondat szikrázik, élni kezd, hatni tud, jelent valamit, mond valamit. ... a közhelyet csak az teszi közhellyé, ha más közhelyek társaságába soroljuk.

Mihelyst kiemeljük a közhelyet a közhelyek közegeből, az élni kezd, lobogni fog és értelmessé válik” (Lázár István: Örkény István alkotásai és vallomásai tükrében, Bp. 1979, 214–215; a dőlt betűs részek az eredetiben nincsenek kiemelve K. G.).

Nem sok példát tudnánk idézni a mai sajtónyelvből a közhelyekben rejlő hihetetlen energiák felszabadítására. Persze az újságokat sem Baudelaire-ek és Örkény Istvánok írják. A közhely így többnyire megmarad annak, ami: közhelynek.

Hogy azonban ne ilyen szkeptikus hangulatban kelljen folytatnunk ezt a cikket, bemutattunk egy részletet egy irodalmi riportból (Élet és Irodalom, 1979. dec. 1. sz. 16), annak bizonyosságául, hogy napjaink írástudóiból sem vészett ki teljesen az érzék a konvencionális nyelvi formák megújítása, hatásos felhasználása iránt.

A riportban ezt olvassuk egy ifjú párról, amely egy szeles késő őszi reggelen a szabad ég alatt fagyoskodik: „A padon fiatal pár, szorosan összebújva, mintha azt példáznák, hogy nem félnek az élet viharától.” Figyeljük meg, hogy a szerző idézőjelbe teszi a már az emlékönyvekből is kikopott közhelyet, mintegy mentegőzésül. De a külső vihar, az Örkény említette szituáció jól tesz a közhelynek: friss levegővel fújja át, életre kelti. S a vihar-kép mindjárt magával hozza az emberi sors ősi hajó-metáforáját: „Szerencsés hajózást, gyerekek, kiáltom át tér és idő falán, hisz ti bizonygattátok nekem, hogy álljátok az élet viharát.” Ezután egy úgynevezett meta-nyelvi kommentár (közlésre vonatkozó közlés) következik: „Elnyűtt frázis, valami olcsó regényben olvashattátok, az is lehet, hogy a szerző nagybetűvel írta, így, Élet...” Mintha az író – mint méltatlant – el akarná háritani a közhelyet, a vihar-hajó-allegóriát, pedig épp itt dönti el, hogy egész cikket erre a motívumra fogja alapozni, s az ál-mentegőzéssel

Ádáz harcot folytatunk a mindennapi nyelvünkbe, beszédünkbe betolakodott idegen szavak ellen, amiket kényelemszeretettől, „jóra való restség”-ből, sznobizmusból (no lám, már én is beleestem ebbe a hibába), tehát felvágásból használunk. (A sznobizmus nem azonos a felvágás-sal! – A szerk.) De mit szólunk ahhoz, hogy nemcsak használunk idegen szavakat, de magunk is alkotunk – eléggé csodálatos módon – idegen, félig idegen szavakat.

Háztartási és Keravill boltokban egy idő óta *Circotopf* nevű, villanyárammal melegedő fazekakat árulnak. Miért *topf*? Csak német kivitel céljára készülnek? Nem valószínű, hiszen belföldi vevőknek is kínálják üzleteink kirakatai, polcai, s nem valószínű az sem, hogy ha exportálunk belőle, csak német nyelvű országokba visszük ki.

Környékünkön több vendéglőt, borozót tart üzemben a Bakonyvidéki Vendéglátó Vállalat. Itt szaladgál útjainkon kis áruszállító kocsija. S a kocsi felirata: *Bakonygaszt*. Vajon miért kell egy Magyarországon működő vendéglátó vállalatnak német nevet használni? Külföldi vendégei kedvéért? De hiszen azok nem a *Bakonygaszt* étterembe, hanem a Sirály étterembe, vagy egyszerűen csak ebbe vagy abba a borozóba, falatozóba térnek be; ott a cég

neve, *Bakonygaszt* nincs kiírva. (Nem szólva itt arról, hogy a német *Gast* szót nem *sz-szel* írják, hanem csak *s-sel*.)

A Veszprém megyei Napló egyik számában láttuk, hogy a budapesti Zöldért és a pilisi Aranykalász TSz zacskós sültkrumpli-szeletet hoz forgalom-

„Mit sütsz, kis szűcs...?”

ba. S ahogy a lap is írja: Neve – külföldi mintára, jó „magyarosan” – *Pilis-Chips* lesz. Még nyelvgyötrőnek is jó volna, akár csak egymagában is, de még inkább a jól ismert mondókaival: Mit sütsz, kis szűcs, Pilis Chipst sütsz kis szűcs? Mi volna, ha például egyszerűen sült *krumpli*-nak, vagy, hogy a cég neve szerepeljen, *Piliskrumpli*-nak, *Pilisszelet*-nek, *Pilisfor-gács*-nak neveznék ezeket a bizonyára izletes falatokat?

Jablonkay Géza
Alsóörs

Éber szemmel, füllel NEM MINDEGY

„Önök [= pedagógusok] irányítják, vezetik a kis közösségeket, amelyekben a bomladozó értelmű gyermek először társakat, barátokat talál”

– olvasta Fehér Klára tanár (Kis-újszállás, Vásár u. 25/A) a Képes Újság ez évi 23. számában. Levélíróknak azonban az a tapasztalata, hogy az iskolában a gyermek értelme *nyiladozik*, nem pedig *bomladozik*. Talán a cikk írója is így gondolta?

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

csak fokozza a hatást. Rövidesen vissza is tér a szerencsésen megtalált képhez, s a hajózás motívuma innen már végigvonul a szövegen: „Mit is kívánhatnék most? Szerencsés hajózást! Találjátok jókedvében a lakásügyi előadót, hogy felveszen a százas listára, s néha azért jusson eszetekbe az az őszi reggel, melynek hívatlan tanúja voltam.” Logikus hát, hogy a címe is ez lett a riportnak: *Szerencsés hajózást, gyerekek!*

Választhattam volna ennél nagyobb igényű, más műfajú írást is. Úgy gondoltam azonban, hogy ez a példa, épp átlagosságával, meggyőzőbben tanúsítja, hogy igenis, közhely is lehet stíluseszköz. Ha úgy nyúlunk hozzá, ha azzá tesszük. S ehhez még Baudelaire-nek vagy Örkény Istvánnak sem kell lennünk. Elég, ha szeretjük és ismerjük a nyelvet, anyanyelvünket, s élni tudunk lehetőségeivel.

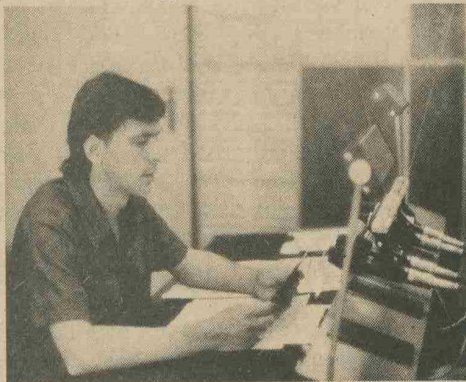
Kemény Gábor

Kísérleti anyanyelvi tábor

Ezzel a megjelöléssel illette a Hazafias Népfront beszéd- és magatartáskultúrával foglalkozó munkacsoportja azt az újszerű vállalkozást, amely Győrbe szólított 19 tanárt és 31 diákot az 1982. augusztus 23-tól 28-ig megtartott találkozóra. A „tábori” rendet Z. Szabó László mint vezető és szervező, valamint két „osztályfőnök” tartotta fenn. A diákok csoportját Wacha Imre vezette és gondozta, a tanárokat e sorok írója.

A tábor egyik újdonsága tanárok és tanulók azonos napirendje volt. Reggel külön-külön megbeszélést tartottak az előző nap programjának teljesítéséről és eredményeinek számbavételére.

A foglalkozások változatossága tartalmi magvassággal párosult. Bencédy József tanterveink nyelvtudományi alapjairól tájékoztatta a tanárokat, s – felelős szerkesztőként – az Édes Anyanyelvünk olvasóivá-híveivé nyerte meg a diákokat. Lőrincze Lajos a tanárokat nyelvművelésünk elveinek korszerűségéről és helyességéről győzte meg, a diákoknak pedig vonzó izelítőt adott a nyelv életét kutató szakember érdekes munkájából. Deme László a szöveg természetéről és hangosításáról tartott gyakorlatokkal kísért előadást mindkét „osztálynak” (persze más-más hangszerelésben); ugyanígy tett Graf Rezső is: a nyelvi versenyekhez ébresztett kedvet a tanulóknak, s a felkészítéshez alapos tájékoztatást adott a tanároknak. Szathmári István lendületes és szemléletes előadásokban ismertetett a stíluselemzés módszereit. A tábor állandó lakói közül Z. Szabó László a tervbe vett anyanyelvi klubok vezetőit nevelte előadásai-val, Wacha Imre beszédművelő előadásokat tartott és gyakorlatokat vezetett. Jőmagam az ifjúság nyelvi magatartásáról és az anyanyelv pedagógiai értelmezéséről szóltam. Ugyancsak beszéd és magatartás összefüggéseire mutatott rá Montágh Imre, akinek eleven és gyakorlati órái nagy sikert arattak.

A Fészek Klub egy nivódijas produkciónak adott otthont májusban. Dévai Nagy Kamilla és Mohai Gábor József Attila szerelmes verseiből állított össze egy csokrot: „...Elmondom mind a sok tréfát...”

Felkerestem Mohai Gábort: Főállásban rádióbemondó.

– Rádióbemondó és előadóművész. Hogyan egyeztethető össze a kettő?

– Hosszú kerülőúton jutottam el mindkettőhöz. A bölcsészkaron végeztem mint népművelő, de voltam debreceni segédszínész is. Valójában soha nem akartam színész lenni. Szavalóversenyeken vettem részt, és az 1971-es Győri Költészeti Biennálé végre meghozta a sikert: hivatásos előadó let-

tem. Majd 1978-ban a Rádió hirdetett felvételt. Sikert. Így lettem bemondó. Ma már úgy érzem, a kettő együtt elégít ki. Tulajdonképpen nincs nagy különbség, mind a kettő művészet. A bemondás a szép magyar beszéd művészete. Úgy érzem, többet kellene követelni azoktól, akik mikrofon elé kerülnek. Nemcsak a bemondóktól, a riporterektől is.

– Milyen hibákat emlitenél?

– Talán inkább úgy fogalmaznék, hogy felkészületlenség. A rossz artikulálás, beszédtempó, ezek mind olyan hibák, melyek tanulással kiküszöbölhetők.

– Visszatérve az előadóestre: a nivódijat közösen kaptátok Kamillával. Honnan eredt az

A napok estéit Péchy Blanka aranyozta be. Mint a Kazinczy-díj közszeretében álló alapítója, a „Beszélni nehéz” körök patronálója és a hasonló című rádióadások gazdája naponta tűzött ki kiejtési „házi feladatokat”. A teljesítményeket lelkiismeretesen megvizsgálta, és pedagógiai tapintattal minősítette.

A szakavatott tájékoztatások és élénk eszmecsere kitartó érdeklődést keltettek és tartottak fenn mindvégig. A lankadatlan figyelmet nemes versengéskéféle táplálta: a tanárok példát mutattak az önképzés komolyságára, a diákok pedig helytálltak tanáraikért (több tanár növendékével együtt vett részt a táborozáson). Hogy pedig a táborozás hatása maradandó legyen, a fiatalok írásbeli pályázaton vehetnek részt, s közölhetik elményeiket.

Bebizonyosodott, hogy az anyanyelvvé váló beható foglalkozás a tanárok számára a továbbképzésnek kitűnő alkalma volt, a tanulóknak szemléletét és magatartását formálta. De közösséget teremtő hatalma is megmutatkozott a két csoporton belül is, a két csoport együttesében is. Igazolta ezt az a délután, amely tanárok és diákok közös részvételével telt egy szép Sütő András-szöveg elemzésével, felolvasó gyakorlattal és konzultációval.

A nevelői hatást fokozták a városnéző séták, a Borsos-kiállítás megtekintése, főképpen pedig a pannonthalmi kirándulás. Kultúránknak ez a nagy múltú emlékhelye a hazafias érzelmeket táplálta mindnyájunkban: megilletődve szemléltük a bencés apátság alapítólevelének sorait, Szent László megerősítő oklevelét, leginkább pedig a Tihanyi Alapítólevelét feltűnő őrzött eredetijét.

A „kísérleti tábor” beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Méltónak bizonyult a mozgalom folytatására.

Szende Aladár

A szép magyar beszédért

Interjú Mohai Gáborral

ötlet, hogy a versmondást és az éneklést összekapcsoljátok?

– Amikor összeállítottam a József Attila-est anyagát, felhívtam telefonon – mivel nagyon tetszett, amit addig hallottam tőle –, és megkérdeztem, nem lenne-e kedve társulni. Szerencsére azonnal megértettük egymást.

– Van több közös műsorotok is?

– Ezen kívül még kettő. Az egyik Nagy László verseiből egy összeállítás, „Seb a cédruson” címmel, mely a halottaknak állít emléket. A másik mai magyar költők műveiből készült, „Kihűlt világ” címmel. Van egy önálló estem is, „Reményteljes nyomorúság”, Szécsi Margit költeményeiből. Ennek érdekessége az, hogy én a költészetet mindig férfifoglalkozásnak tartottam, nőktől nem is szívesen olvastam. Egy szép nap aztán kezembe került egy

Szécsi Margit-kötet, és azon kaptam magam, hogy nem tudom letenni. Ekkor született meg az elhatározás, hogy szavalóestjeim anyagát műveivel bővítem.

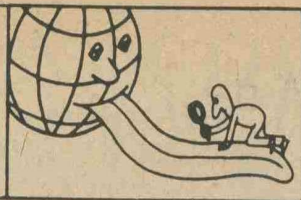
– Hol szoktatok fellépni?

– Bejártuk az ország minden pontját, sőt a határon túlra is eljutottunk, Csehszlovákia magyar lakta területére. Minden meghívást szívesen fogadunk. Legutóbb a Stúdió 82 mutatott be részleteket József Attila-estünkben.

– Ha választanod kellene, melyikről mondanál le?

– Remélem, erre soha nem kerül sor. Imádom a versmondást, az országjárást egy-egy összeállítással, a rádióbemondás azonban közelebb áll eredeti foglalkozásomhoz, a népműveléshez. Itt nevelni lehet, a helyes és szép beszéddel példát mutatni.

Győri Anna

Arany és a szállóigék

A betegséggel, kedvetlenséggel küzdő Arany azt írta egyszer Tompa Mihálynak, hogy „sokszor magamnak is terhére vagyok, s elmondhatná rólam Berzsenyi: *szenelője mellett tépi bajúszát*”.

Ez a Berzsenyitől vett idézet a Barátimhoz című költeményből való. A bölcs látja a világ álnokságát, a bűn hatalmát, s kedvét veszítve visszavonul magányába, kandallója – régi szóval *szenelője* – mellé.

Látja és keblét szomorún bezárja;

S mint az őszi kór, komor és magányos

Rejtekét választ, s *szenelője mellett*

Tépi bajúszát.

Arany a maga lelkiállapotának kifejezésére a Berzsenyi által megrajzolt képet, a Berzse-

nyi által megfogalmazott sorokat találta legalkalmasabbnak, legtalálóbbnak.

Mi, egyszerű halandók is gyakran vagyunk így. Sőt: sokkal gyakrabban, mint a költők. Sokszor érezzük, hogy érzelmeinket, lelkiállapotunkat, gondolatainkat, az élet egy-egy eseményéről való véleményünket valamelyik nagy író már pontosan megfogalmazta, ugyanúgy, ahogy mi szeretnénk volna; tehát csak idézni kell a költőt, nem kell magunknak keresni a szavakat.

Azért kezdtem Arany János példájával, mert az ő emlékeztetés sorait, életbölcseseit is gyakran idézzük, különösen az idősebb korosztály, amely valamikor majdnem az egész Toldit könyv nélkül – régiesebb szóval *betéve* – tudta, s amelynek nyelv-

vi eszménye Arany költeményein kapott szilárd alapot. Idézzük tudva, de sokszor úgy is, hogy nem tudjuk, kinek a szava jött a szánkra.

Nemrég egy kedves összejövetelemnek voltam részese: egyik kedves barátunkat köszöntöttük a Nyelvtudományi Intézetben ötvenedik életéve „okán” (hogy én is divatos kifejezést használjak). Az egyik íróasztal tetején hatalmas torta meg egyéb ingyenségek, s a kollégák, barátok egymás után érkeztek, elismerő pillantásokat vetve a mutatós terítékre.

Hogy mondaná Arany? Hogy mondanánk Arany Jánossal? – tettem fel a kérdést a jelenlevőknek. Azonnal „vették a lapot”, s mondták is, ami eszükbe jutott. *Mint kopó, megérzi a zsíros ebédet* – idézte az egyik kolléga Toldi György gúnyos szavait. *Vérszagra gyűl az éji vad* – fordította tréfára a másik A walesi bárdok tragikus mondatát. A harmadik – az asztalra mutatva – ugyancsak A walesi bárdokat idézte, így: *halat, vadat, s mi jó falat...* Ezt aztán rögtön meg is beszéltük, hogy lám, eredeti formájában nem így van ez a sor, de így szoktuk idézni, így vált szállóigévé, a fülnek tetszetősebb ritmusban. A versben ugyanis ez van: *Vadat és halat s mi jó falat, Szem-szájnak ingere...* Majd később: *Vadat és halat, s mi az ég alatt Szem szájnak kelleme...*

Ami engem illet, talán a szokásosnál is többször idézem – magamban vagy hangosan – Arany Jánost, mert állandó olvasmányom, sokat időzöm vele, minduntalan előveszem műveit – verseit, prózai dolgozatait, leveleit –, s mindig van bennük számomra újdonság, nyelvi és gondolati időszerűség, példamutató emberi magatartás. *Sokat időzöm vele* – mondom, s talán ez is az ő fogalmazása, az ő *szelleműje*, a Toldi szerelme bevezető sorából: *Azokkal időzöm, akik másszor voltak: Mit az élet megvon, megadják a holtak.*

„*Ki kopog, mi kopog?* – kapom fel a fejem, ha zörgést hallok (Mátyás anyja), esetleg Ötödik Lászlóval kérdezem: *Ki az? mi az? vagy így...* A rég látott barátot Arany szavaival üdvözlöm: *Ritka vendég Rácorszá-*

ban (Szibinyáni Jank). *Földi ember kevéssel beéri Vágyait ha kevesebbre méri* – biztatom magam, s védekezem az „evilági” hiúság ellen (Vágy). *Megéri, aki fiatal*, sóhajtom, amikor arról beszél valaki, hogyan is lesz majd – kétézerben (Ének a pesti ligetről). Arany sorai jutnak eszembe, amikor egy-egy nagy emberünk eltávozik közülünk: *Halnak, halnak, Egyre halnak, Színe, lángja a magyarnak* (Néma bú). A világ elszomorító hírei is a nagy költő szavait juttatják eszembe: *Rossz idöket élünk, rossz csillagok járnak* (Zács Klára). Vidám összejövetelemkor meg, ha a többiekkel együtt én is táncra szánom magam (ami nem is megy – ment – olyan nehezen), Arannyal igazolom, vigasztalom magam, hogy nem tudom már a fiatalokkal fölvenni a versenyt, s idézem az öreg Toldit, aki Anikó lakodalmán *Halkan, öregesen, násznagvosan járt*. Van úgy – egyre gyakrabban –, hogy én vagyok a legidősebb a társaságban: *Mind a világ „urabátyja” lettem* (Uram bátyám).

No persze az agyontanult Családi kör sorai is gyakran felidéződnek bennem: *Este van, este van, kiki nyugalomba; Zúg az éji bogár; E fiúból pap lesz, akárki meglátja...* S ha elcsendesülünk a levesestál fölött: *Szavuk sem igen van az alatt, míg esznek*, Természete már ez magyar embereknek.

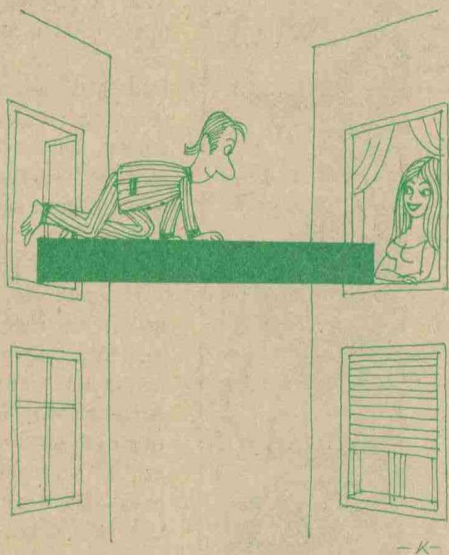
A Családi körről még el kell mondanom valamit, befejezősül. Mátraházán voltam az akadémiai üdülőben néhány évvel ezelőtt. Amikor első nap ebédhez ültünk, azt mondta nekem asztalszomszédom, egykori kedves professzorom felesége, Pukánszkyne Kádár Jolán: Örülök, hogy így összekerültünk, s ne haragudjon, de én bizony szeretek beszélni, még evés közben is. – Csak tessék, feleltem; én meg szívesen hallgatom. De ne tessék rossz néven venni, én csak „csendes-társ” leszek. Ebben is Arany Jánossal tartok... Mire egy másik asztaltárs – nagyhirű mérnök – hamiskás mosollyal azonnal idézte is Aranyt:

– *Csendesen kérődzik, igen jámbor fajta.*

Nagy sikere volt!

Lőrincze Lajos

IRÁSJELEK
Gondolatfel – Kettőspont

TOVÁBBI MŰSORAINK

Ha Ártándnál kelet felé át-
lépjük a határt, elhagyjuk
Nagyváradot, még jó félszáz ki-
lométert kell utaznunk, amíg
elérjük a Királyhágót, s azt
mondhatjuk: a történelmi Er-
dély területére léptünk. Már itt
fel kell figyelnünk a mai ma-
gyarországi és az erdélyi nyelv-
használatbéli különbségekre. Er-
délynek nevezik ma a magyar-
országi köznyelvben Románia
egész nyugati területét a Kár-
pátok kanyarulatától a Magyar
Alföldre. Az erdélyi ember
azonban többnyire igen jól tud-
ja, hogy szűkebb hazája a Szi-
lágyságon, a Királyhágón és az
Erdélyi Érchegeységen túl kez-
dődik: a Kalotaszeg, a Mező-
ség, Szolnok-Doboka vidéke, a
Székelyföld, a szász területek,
Alsó-Fehér és Hunyad megye
tartozik hozzá. Az ezen innen
és túl eső területek, az úgyne-
vezett Részek, a temesi bán-
ság, valamint a moldvai csángók
földje nem tartozik a történelmi
Erdélyhez.

Mivel vizsgált területünk
központja, s ahogyan mondani
szokták, Erdélyország fővárosa
Kolozsvár, e műemlékeiben is
kincses város, nyelvben egye-
síti különböző tájegységek be-
szédét. Helyzetéből adódóan az
átlag kolozsvári legalább két-,
nem ritkán háromnyelvű. S en-
nek az ottani magyar nyelvre is
van némi, a nyelv szókincsében
és szerkezetében is tetten érhe-
tő hatása.

Figyeljük csak meg a kolozs-
vári piacot! Hogyan is árusítja
portékáját a *hóstatí* ember. (A
kolozsvári zöldségtermelők ne-
ve. A hóstatíak szókincsének
összegyűjtését különben mind
ez ideig a legalaposabban a ne-
ves magyar néprajztudós, Ba-
lassa Iván végezte el még a
40-es években.) Hacsak nem
megyünk az *apozár*-ba (zöld-
ségkereskedésbe), a Kis- és a
Nagy piacon (a Pata utca alj-
ában, illetőleg a Széchenyi tér
mögött) megvehetjük a *pityó-
ká*-t, ez itt nem becsipett álla-
potot, hanem egyszerűen
krumplit, burgonyát jelent; vá-
sárolhatunk *murkot*, azaz sárga-
répát is, s *majorság*-ot, ez a Du-
nántúlon is ismert szó, s akár-
csak ott is, a baromfi neve. Az
édes juhtúró *orda*, a bab *pa-
szuly* vagy *fuszulyka*, ha édes-
paprikát akarunk enni, *árdéj*-t
kérünk, s ha szerencsénk van,

izes *afonyá*-t is vásárolhatunk
(ez utóbbi a magyar köznyelvbe
is bekerült román kölcsönszó),
vörös és fekete havasi bogytót.
A tojásgyümölcs avagy padli-
zsán itteni neve *vinetta*. Ha
esetleg erdélyiesen akarunk
főzni, egy kiló *máléliszt*-et
(finom kukoricalisztet) vásárol-
unk, s ebből készül a szinte-
szinte nemzeti eledelnek számí-
tó *puliszka*. Ha hús is kerül az
asztalra, ezt előzőleg a háziasz-
szony *megpotyolja*, errefelé ki-
veri, pestiesen kiklopfolja. Az
ordá-ból finom *tészta*-ba, azaz
süteménybe való töltelék készít-

hető. Csak nehogy úgy járjunk
véle, mint az a rábaközi kislány,
aki, mikor Udvarhelyen jártá-
ban megkérdezték: milyen kiflit
parancsol, azt válaszolta: *ordas
kiflit* (az *ordás kifli* helyett). Az
igazi székely multság csak ez-
után következett, amikor arra a
kérdésre, hogy hát „hány ordas
kiflit parancsol a kisasszony”,
ezt válaszolta: két mákosat, két
túrósat és egy lekvárosat. Az-
nap a fél Székelyudvarhely
(Odorhei) az ordás kifli törté-
netén mulatott: bizony így
megvicceli az élet azt, aki nem
tudja, hogy ez a hosszú-rövid

ellentétpár (*ordas: ordás*) a szé-
kelységnél alapvető értelmi, je-
lentésbéli különbséget takar.

A magyar hangok egy részét
más esetben nem a jelentés-
megkülönböztetés kedvéért ejti
hosszabban az erdélyi ember,
hanem az egyhangúságot, egy-
egy hang gyakoriságát, túlzott
használatát ellensúlyozza a ko-
lozsvári, kalotaszegi és székely-
földi beszélő. Így például *vé-
lem*, *bémegy*, *nekem* használatos
a magyar köznyelvi *velem*, *be-
megy*, *nekem* helyett. A Dunán-
túlon a rövid zárt *é* hang, az or-
szág déli részein pedig az *ö*-zés
ellensúlyozza a külföldiektől
oly gyakran gúnyolt magyar
„mekegést”. Ezt az erdélyi ízt
bizony a magyarországi nyelv-
használat is átvehetné, hiszen
dallamosabbá „*tészi*” nyelvün-
ket. Igaz ugyan, hogy például a
Mezőségen az erős román hatás
következtében a hosszú-rövid
ellentétpár mind a magán-,
mind pedig a mássalhangzókat
illetőleg bomlófélben van. Így
nyelvünk egyik évezredes ősi, a
finnugor időkig visszavezethető
sajátossága „*vész*” el. Ez megfi-
gyeléseim szerint a nyelvvesztés
első szakasza. De ne fessük az
ördögöt a falra! Éppen elég ta-
nulnivalónk van még az erdélyi
nyelvéből. Akár egész
mondatokat is átvehetünk, hi-
szen ott nem *megpuccolják* a
zöldséget, hanem *meztakarít-
ják*, s ne somolyogjuk el ma-
gunkat, ha erdélyi ember azt
mondja: *megkaptam a szép
leányt*, hiszen egyszerűen arról
van szó, hogy az illető megta-
lálta, meglelte szíve keresettjét.

Halljunk oda! Nem tudom,
igazam van-e, de így csodálkoz-
ni eddig csak erdélyi embert
hallottam. Nem egy Tamási
Áron-írásban is találkoztam
már e fölkiáltással. Márpedig ő
ezt az udvarhelyszéki ordás-
evők közül hozhatta. Bizony jó
lesz néha-néha oda-odafigyel-
nünk, hogyan is beszélnek oda-
át, a Királyhágón túl, hiszen ez
a szókincsében gazdag, nyelvi
rendszerében többé-kevésbé ép
magyar nyelv édes anyanyelv-
ünket gazdagíthatja. Hogy így
aztán egy-egy román kölcsön-
szó is bekerülhet az erdélyi ma-
gyar nyelvből szavaink közé, az
csupán anyanyelvünk nyitott-
ságának, befogadókészségének
őszinte bizonyítéka.

Szabó T. Ádám

Halljunk oda!

Éber szemmel, füllel
KICSIT SOK!

véleményünk

Egy *hijján* húsz a volt várszínházi évadok száma, aminek szolgálá-
tában ez alkalommal harmadszor veheti kezébe a Kedves Olvasó a Gyul-
lai Várszínház Magazin kiadványunkat, 1982. évfolyamával.

A jó ügy szolgálata felelős, mégis a szónak multból hozott rossz
csengése is van. Szerencsére egyre kevesebbek fülében és egyre ke-
vesebbek gondolatában asszociál a szolgáltatással. Am elhaltul ezeknél
is, hiszen most a történelmi multunkat bemutató, felvillantó szin-
házat szolgáljuk, amely immár tizenkilencedik alkalommal var tábort
a vén vár itt-ott málló, de még ma is *robosztus* falai között és az
azt körülvevő tájban.

Tízszerek jöttek ide e csak nem két évtized alatt multunk irodalmi
megőrzésére, meg azért, amit e látogatások még többletként nyújt-
hattak: fürdő, izék, hangulat, barátság. Az utóbbi években pedig
még ennél is többet: zenei multunk drágakőként megcsillanó ékköve-
ként: Kodály, Bartók felejthetetlen műveinek hallásáért, látásáért.

Tisztelt Szerkesztőség!

A Gyulai Várszínház Magazin idei számá-
nak a címlapot követő oldalát mellékelem.
Kénytelen voltam a tartalmilag és formailag
egyaránt impozáns lapot megcsónkítani,
mert a mellékelt szöveg minden sora hem-
zseg a durva helyesírási és fogalmazási hi-
báktól. Nyelvünk helyességének, e valóban jó
ügy szolgáltatának érdekében idejében figyel-
jünk fel az ilyen és hasonló, nyomtatásban
megjelenő írásokra.

Deák Ferenc
Salgótarján
Rudas László u. 3.
2100

Juhász Gyula: Tiszai csönd

A televízió „Vers mindenkinek” műsorában a múlt év nyarán hangzott el Juhász Gyula „Tiszai csönd” című költeménye. Néhány nappal később azt kérdezte valaki, impresszionista vers-e a „Tiszai csönd”. Ez a kérdés – mint mondta – azért vetődött fel benne, mert a szín- és hanghatásokat felidéző, kifejező szók, szókapcsolatok, a sajátos hangulati képek, a személynél elöadástól átcsapás a közvetlen átélést sugárzó megszólításba stb. követik egymást a versben. Megannyi jellegzetes vonása az impresszionizmusnak!

A figyelemre méltó érvekkel alátámasztott kérdésre aligha lehetne egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni. Idézzük fel először is magát a rövid, tizenkét soros, összesen hatvan szóbol álló verset! (A 60 szóból 44 tartalmas, a többi formaszó.)

*Hálót fon az est, a nagy,
barna pók,*

*Nem mozdulnak a tiszai
hajók.*

*Egyiken távol harmonika
szól,*

*Tücsök felel rá csendben
valahol.*

*Az égi rónán ballag már a
hold:*

Ezüstösek a tiszai hajók.

*Tüzeket raknak az égi ta-
nyák,*

*hallgatják halkán a har-
monikát.*

*Magam a parton egymag-
am vagyok,*

*Tiszai hajók, néma társa-
tok!*

*Ma nem üzennek hívó tá-
volok,*

*Ma kikötöttünk itthon, ál-
modók!*

Könnyű megállapítani, hogy az előbb említett, impresszionizmusra utaló stílusjegyek valóban megvannak a versben (*barna, ezüstös; harmonika szól, tücsök felel, hallgatják halkán; üzennek a távolok; hálót fon az est, a nagy, barna pók* stb.). Ha azonban ennyivel megelégednénk, hamis eredményre jutnánk. Lehetetlen ugyanis észre nem venni, hogy az elvont hangulati képek nem önmagukban állnak, nem is egymásra halmozva bukkannak elő, hanem szabályos párhuzamba állítva egy-egy tárgyasán valóságos, szinte dokumentációs közléssel. Ilyen mindjárt a versindító „Hálót fon az est, a nagy barna pók. Nem mozdulnak a tiszai hajók.” Ez a párhuzam annyira szoros, hogy az egy mondatba foglalt kettős stílus: a hangulati kép és a tényközlő híradás az egész versen végighúzódo összetett mondatok két tagmondataként oszlik meg, mégpedig mindenféle kapcsoló elem, kötőszó nélkül. Olyan könnyed lebegéssel, mint egy egyensúlyba állított kétkarú emelő. A két egyenértékű (mellérendelő) tagmondat közötti párhuzam annál feltűnőbb, minthogy voltaképpen nincs, vagy csak nagyon közvetve, áttelesen fedezhető fel valamilyen tartalmi összefüggés. Így a mozdulatlan és a mozdulatlan, elhagyott helyen megjelenő pókháló vagy a hold és a halványan (ezüstösen) megvilágított hajók között. Hogy ez a laza, inkább csak sejtett, mint valószínű kapcsolat mégis természetesnek, magától értetődőnek hat, azt talán a sorok ritmikus egybecsengése, talán a természeti képpel kezdődő népdalok emléke sugallja. De megerősíti, mintegy előkészíti a hasonló összetételű, alapakkordként elhangzó verscím is.

A csönd szó igen gyakori,

kedvelt szava Juhász Gyulának. Verseiben 145-ször fordul elő (és még 34-szer *csend* változatban). A mindennapi nyelvhasználatban is sokszor említjük különböző jelzőkkel; pl. *éjszakai, falusi, teljes, néma, mély* stb. (a költészetben *beszéd* vagy éppenséggel *fehér csönd* is előfordul). De Juhász Gyula egészen pontosan meghatározott helyhez kapcsolja a csönd-et. Tehát itt nem közönséges, akármilyen, hanem sajátos, nyilván egyedülálló, „tiszai” csönd-ről van szó. (Hogy mennyire így van, azt fejt ki, azt ábrázolja az egész vers.)

Érdekes, hogy a költő többször is, másutt is összekapcsolja a csönd-et valamilyen konkrét, meghatározott hellyel (*tápi malom, kicsiny kunyhók csöndje* stb.); szintúgy a nyugalommal és talán leginkább a magánnyal (*Magam a parton egymagam*

vagyok). Ezek a szókapcsolatok akár játékos skálába is rendezhetők: *csönd és nyugalom, nyugalom és magány, magány és álmodozás*. A „tiszai csönd” is ehhez az álmodozáshoz, mint a költő (és a rokon lelkek) számára oly kedves, megnyugtató állapotához vezet. De ez az álmodozás nem készlet elérhetetlen ábrándok utáni vágyakozásra; ellenkezőleg, megnyugvást, békét, otthont jelent a nyugtalan, hanyatott léleknek (*kikötöttünk itthon*). Ebben van a „tiszai csönd”-nek különleges, egyedül álló sajátága, ereje, varázsa.

Ezekkel a megjegyzésekkel ugyan nem adtam határozott választ a bevezetőben fölvetett kérdésre, de egy kicsit talán sikerült föllebbenteni azt a fátylat, amely mögül előcsillan Juhász Gyula költői művészetének egy-egy gyöngyszeme.

Benkő László

Érzékeink és a nyelv

„Elhőmpölygött a harangszó a harmatos föld felett és darabokra törött a hegyek fején” – írja Tamási Áron első regényében, a „Szűzmáriás királyfi”-ban, és az olvasó hirtelen meghökkenve kérdezi önmagától, a hatást kutatva: hallom vagy „látom” a harangszót? Vagy talán hallom is, „látom” is?

A különböző érzetek keveredése mint lélektani-élettani jelenség a tudományban régen rögzített tény. Az érzékszervek lehetséges együtthatása természetesen kihat mondanivalónk nyelvi megformálására is. Valamennyien nap nap után használunk olyan kifejezéseket, mint *metsző hideg; meleg szín; savanyú szag; szintelen, farkó hang*; stb. A különféle érzetek nevét egységbe foglaló efféle szerkezeteket a stilisztika szinesztézia néven tartja számon, és a szóképek közé sorolja.

Bár a köznyelv is jól ismeri a szinesztéziát, ennek a szóképeknek igazi felfedezői mégis a költők. Lássunk néhány szép példát ezúttal Tamási Áron tollából! Az idézetekben a legkülönbözőbb érzéktérületek összefonódásával találkozhatunk: „Zengő pirosban nyújtózkodtak a fák” (hallás és látás); „A lámpa sárgás, puha fénnel égett” (tapintás és látás); „Ilka egészen odabújt, a szavában csak meleg illat volt” (tapintás és szaglás); „Ablakain csillog a napfény és sötét-kék színe szinte illatozik” (látás és szaglás).

Tamási műveiben néha egyszerre kettőnél több érzéktérület kapcsolódik össze: „Hajladozva úsztak az ökörnyalak, miközben a lég lebegő fénycsipkéi megfogták a hangokat is, hogy megpuhítva hullámzottassák tovább.” Vagy egy kevésbé lírai, de annál érzékletesebb képsor: „A házak fejére omlik a napból a hő, és szinte hallani lehet, ahogy lecsúrog az ütlek el.”

A színesztézia a kutatók értékelése szerint a legmerészebb, leg-
hatásosabb szóképekhez tartozik. Mitől „merész” a színesztézia,
kérdézhetné valaki.

A szokatlan képzetársítások kedvelői úgy igyekeznek merész
szóképeket létrehozni, hogy egyre távolabb eső fogalmakat fűznek
össze. Az ember valóban azt hihetné, hogy minél messzebb esik a
képet befogadó és a képet kölcsönző fogalom, annál izgalmasabb és
annál hatásosabb a szókép. Valójában azonban nem ilyen egyszerű
a dolog. Ha ugyanis az olvasó nagyon különböző fogalmak összeil-
lesztésével találja szemben magát, akkor könnyen elveszíti a talajt a
lába alól, és a szókép hatástalanná, értelmetlenné válhat. „Az én
kedves betűim, kicsi gyorsfutó paripáim, amelyekre esténként fel-
ültem, hogy bejárjam rajtuk a kalandok országát”, mondja Ábel, és
az olvasó azonnal érzi és érti, mit jelentenek Tamási kedves re-
gényhősének a könyvek. De ha mondjuk azt olvassa, hogy „Az én
varrógépem esernyő, amelyet esőben a fejem fölé feszítek”, akkor a
hatás az értetlenség, a tanácstalanság érzése lesz. Az igazán merész
szóképeknek tehát egyfelől meg kell őriznie közvetlen képszerű hatá-
sosságát, másfelől persze meglepetésszerűen is kell hatnia. Ez tör-
ténik akkor, ha nem egymástól feltűnően különböző, hanem éppen
egymással kézenfekvő rokonságot mutató, de ezt a rokonságot egy
fontos pontján egyben cáfoló elemek kerekednek képpé. A színesz-
tézia ennek a követelménynek teljes mértékben eleget is tesz. Azt
mondom, hogy *savanyú*, ezzel utaltam az érzéki megismerésre, és
azon belül az ízelelésre, majd így folytatom: *szag*, és ezzel még min-
dig az érzékszervi megismerés körében maradtam, de *ezen belül*
váratlanul áttértem egy másik érzékterületre, a szaglásra.

Ha most összehasonlítjuk a *metsző hang* és a *metsző fájdalom* ki-
fejezést, szembetűnik egy fontos különbség. Az első esetben a szó-
kép valóban két különböző érzékterület – tapintás, hallás – összeol-
vasztásából jön létre. A második esetben viszont szó sincs két ér-
zékterületről: itt egy érzéki kép elevenít meg egy elvont fogalmat,
egy érzést. Az ilyen szóképek nem színesztéziák. Egy konkrét érzék-
terület fogalmainak felidézésével azonban rendkívül plasztikussá,
felkavaróan érzékletesé tehetik a stílust. Lássunk igazolásul és be-
fejezőképpen ismét néhány példát Tamásitól! A következő szóké-
pek egy-egy pszichés folyamatot azonosítanak konkrét érzetekkel,
a látással, a hallással, az ízeleléssel, a tapintással: „A gondolatok
csokorban teremnek buksi fejében, *villognak* és futkároznak.”
– „... az eszemben *megsercent* valami.” – „Ezt a gondolatomat *ecet*
és *maró* mérge vette körül és abban megült.” – „... törleszteni kell
valahogy, törleszteni. Leccsiszolni valamit az emlék fogából, mely
egyre *élesebb*.”

Kocsány Piroska

NYELV ÉS ISKOLA

KÖZÉPISKOLA

Új tankönyvek, új lehetőségek

Az anyanyelv tanításának új
szemlélete egyre jobban meg-
termékenyíti a középiskolai
órákat. A tankönyvek is új
módszerek kialakítására ser-
kentenek. Ennek szellemében
próbálók felvillantani itt né-
hány gondolatot, amelyek se-
gítségével az órák színesebbé,
az ismeretek mélyebbé tehetők.

A III. osztályos stílusanyag
például szinte kínálja, hogy
egyes részeit az irodalommal
összefüggésben sajátítsuk el.
A festő erejű szavak tanításakor
az önkényuralom idejének mű-
vészi szövelezéséhez fordul-
junk. Hogyan gyökerezik a köl-
tői nyelvhasználat egy adott
történelmi korban? Az egyes
szavak jelentése, hangulata,
még inkább stílushatása ho-
gyan lehet a szövegben elfoglalt
helye alapján kortudat-jelző?
Néhány nyelvi szerkezetet vá-
lasztunk azonos korból, közel
azonos időben keletkezett mű-
vekből.

A vén cigány Vörösmarty
Mihály utolsó üzenete. Vers-
szerkezetében a refrén előtti so-
rok szimmetrikusan, középen
elhelyezkedve kiemelkednek
többjelentésükkel. A szabad-
ságharc elsíratásának érzelmi
töltésű sóhaja: „Odalett az em-
berek *vetése*”. Arany János A
walesi bárdokban a harmadik, a
legvakmerőbb bárdra bizza a
vadat: „*Levágva* népünk ezrei
Halomba, mint kereszti, Hogy
sírva *tallóz*, aki el. Király te
tetted ezt.” Vajda János egy al-
legóriában a halottsírátók ősi
motivumrendszerébe helyezi
ironikus megállapítását: „Ide-
genek jól *aratnak* Vérben
azott térékon.” Tompa Mihály
ugyanebben a történelmi hely-
zetben a nemzethalál vízióját
így jeleníti meg: „Mint oldott
kéve, Széthull nemzetünk.”

Madách Imre Az ember tragé-
diájának római színében Péter
apostol szavaival összegezi a
kor jellemzőit. Egy sor – Barta
János irodalomtörténész sze-
rint is – különösen kiemelke-
dik. Nem simul teljesen sem
ehhez, de a következő bizánci
színhez sem: „E ... barbár
harczfiak ... Kiknek lova
múlt századok *vetését* Tiporja
el.”

A példák irodalomórán
elemzett művekből valók, ezért
nem hatnak csupán kiragadott
illusztrációnak. A tanulók ma-
guk idézik a megtanult könyv-
nélküliek alapján (a madáchi
sort kivéve), irodalmi hangula-
tot keltve anyanyelvi órán a
verssorok segítségével. A nem-
zet nagyjai a paraszti élet szó-
készletéből emelnek irodalmi
nyelvszintre szövszerkezeteket.
A hétköznapi szavakat új össze-
függésbe helyezik. Kihasznál-
ják gazdag jelentés- és asszociá-
ciós körük lehetőségeit. Így
válnak festő erejűvé.

Megfigyelhető, hogy a fájda-
lom lírai önkifejezése a külön-
böző társadalmi környezetből
jövő művészek számára azonos
szókincsretegéből adódik. Vajon
lehet-e ez véletlen? A szavak
jelentéskörének elemzése, a
nyelvhasználat okainak kutató-
sa egyre több összefüggésre
döbbszörít rá. A szerkezetek
többléttartalmának és a képsze-
rűség stílusesszóközének vizsgálata (metafora, színesztézia, ha-
sonlat) sajátos történelmi kort
idéz fel.

Ez a vázaltszerű órarészlet
kísérlet. Csak egyetlen villanás-
nyi ötlet. A teljesség igénye
nélkül, az állandó továbbfej-
lesztés, javítás és természetesen
a figyelemfelhívás, az ötletadás
szándékával.

B. Porkoláb Judit
Debrecen

„IGY BESZÉLÜNK MI”

A diszkó-nyelvről

A diszkó a fiataloknak, így a diákságnak is kedvelt szórakozási helye. Az első „diszkó”-t 1927-ben rendezték, amikor az angol Christopher Stone, az első „disc jockey” a BBC lemezeit mutatta be. Azóta persze maga Stone sem ismerne rá a hajdani lemezbemutatókól kinövő milliárdos iparágra. Igen, a diszkózene szerte a világon mozgalommá vált, a fiatalok milliói látogatják a „forró táncok” klubjait. Ebben nem is látok semmi kivétlnivalót, már ami a szórakozást illeti, de nyelvi szempontból annál több a riasztó jelenség...

A diszkóban fülrepesztő például a hangerő. A zenéjéget betölti az egész terem, a táncolók fülében és gyomrában vibrál a basszusgitár vagy éppen a dob szilaj üteme. Itt, így nem lehet beszélgetni. Egyedül a fülbekiabálás a célravezető, amikor sikeresen eljuthat a „címzetthez” a „levél”, de ezt tenni hosszadalmas és nehézkes, inkább tehát hallgatunk. A másik nyomós ok, ami miatt „csöndben” maradunk: a „táncfigura”. A mai gyors táncfigurák ugyanis nem engedik meg, hogy a táncolók egymás fülébe beszélhessenek, mert egymástól távolabb állnak, esetleg többen egy nagy körben, ami végképp kizárja a beszélgetésnek még a lehetőségét is. Marad a mutogatás, amit igen „magas szinten” művelünk –, mint láthattuk a tévé Most mutasd meg népszerű játéksorozatában is.

Egyszóval fülrepesztő a hangerő, s van, aki még ezt is megpróbálja túlhasogni: a „lemezloyas”. Ő az, aki „kiválóan töri” a magyar nyelvet. Íme egy átlagos szöveg: „Ájemsziéé! Na nem én, hanem az új angol grupp non plus ultra nótája repit most benneteket... Nem kell megijedni, nem fogok prédikálni, csak azt kérem tőletek: ne sajnáljátok a virgácsaitokat! Ájemsziéé! jessz – jessz, cipp – cupp, nyomáás!” – Vagyis: hangképzése, kiejtése lezser, felületes, a hangsúly szabálytalan. A hanglejtés dallama szalad föl, le, le és föl. A beszéd ritmusa, mint a rakoncátlan motoré, felgyorsul, pörög, majd akadózva, fuldokolva pufog. Sziszeg, raccsol, haddar, mintha beszédhibás volna. Idegen szavak röpködnek hontalan kifejezéssel. De magyar kifejezései is rejtélyesek, homályosak éppen az érthetlenségük miatt. Mégis van, akinek tetszik...

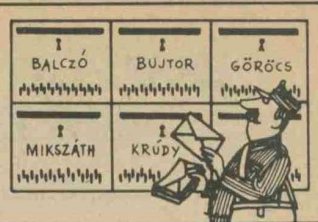
A fiatalok előtt hetente felhangzik a diszkós nyelv használatának riasztó példája, méghozzá nem is akárhol: művelődési házakban, ifjúsági klubokban, tehát egy-egy város, falu „szellemi központjai”-ban. Így nem is csoda, ha nem találja az igénytelen fiatal rossz példának. Hiszen ha a képzett, művelt, iskolákat járt népművelőnek s az intézmény igazgatójának ez a stílus nem jelenti a fülek teherpróbáját, akkor neki sem lehet kifogásolnivalója. (Vagy meg sem hallgatják a műsorközlőt, mielőtt megengedik neki, hogy fiatalok százai előtt megszólaljon?! Sajnos, egyes fiataloknak nincs is meg az a nyelvi „szépérezékük”, amellyel kiválaszthatnák, hogy ez a stílus követni vagy kivetni való.

Remélhetőleg a lemezgazdák rossz példája nem sokáig áll már a fiatalok, a diákok előtt. Hiszen az OSZK (Országos Szórakoztatózenei Központ) új határozata szerint csak az általuk kiállított ideiglenes működési engedéllyel szabad lemezbemutatókat foglalkoztatni. Működési engedélyt pedig csak azok kapnak, akik sikeresen megfelelnek különböző követelményeknek, mint például általános műveltség, szintpadi beszédképesség, zenei tehetség és szakmai-technikai ismeretek. Ezzel a határozattal talán eltüntethetők a diszkó műfaj ártó szellemei, és megteremthető egy műveltebb, nyelvi szempontból is igényesebb hazai diszkóélet.

(Folytatjuk.)

Farkas Márta
Zsámbék

NEVEK VILÁGA

Az orosz családnevekről

Érdekes könyvet jelentetett meg a moszkvai Nauka Kiadó 1981-ben Szuperanszkaja és Szuszlova tollából. Címe magyar fordításban *A mai orosz családnevek*. A több százezerre becsült orosz családnev jól tükrözi az orosz történelem, az orosz szellemi és mindennapi élet változásait. Maga a családnev viszonylag késői fejlemény: a XVII–XVIII. századra alakult ki az orosz névadásra jellemző hármass szerkezet, a személynév, az apai név és a családnev egysége. A jóval régebbi eredetű személynév mellett szórványosan már a XII. századtól megjelennek bizonyos öröklődő névformák, a mai családnevek ősei. Öröklődő családnevet a régi századokból fennmaradt birtokösszeírások adatai alapján elsősorban a nemesek és a vándorló papok kaptak. 1555-ben jelent meg az az orosz nemesi családok eredetét és rokonsági viszonyait tükröző könyv, amely a névkutatás szempontjából is fontos forrás. A parasztok, akik életüket többnyire ugyanabban az archaikus faluközösségben töltötték el, jóval ritkábban kaptak családnevet, hiszen a környéken mindenki ismerte őket. Így akadtak, akik csak az első nagy népszámláláskor, 1897-ben jutottak névhez, sőt olyanok is, akik csupán századunk harmincas éveiben, amikor a szovjet állam minden polgára kapott személyi igazolványt.

Megtudhatjuk a könyvből azt is, hogy az orosz családnevek jó része keresztnévi eredetű. Ezenkívül forrása lehet személynév tulajdonságra, foglalkozásra vagy eredetre utaló közszó (pl. *Szuzjja*, jelentése: bíró; *Maljar*, jelentése: festő, mázoló; *Tatarin*, jelentése: ta-

tár; *Borodacs*, jelentése: szakállas). A keresztnévi eredetű családnevek tekintélyes részét a pravoszláv egyház által is népszerűsített görög eredetű nevek alkotják. A legtöbb orosz családnev az -ov, -ev vagy -in birtokjellel alkotott, úgynevezett patronimikus név, mely az apa nevére utal. A három leggyakoribb orosz családnev is ebbe a típusba tartozik, a népszerű keresztnévekből alkotott *Ivanov*, *Vasziljev* és *Petrov*.

Az orosz családnevanyag sok érdekes adatot tartalmaz az orosz és más népek történelmi kapcsolatairól is. Például a nagy orosz elbeszélőnek, *Turgenyev*-nek a neve török eredetű, *Lermontov* családneve pedig skót származásáról vall. A nagy orosz lírikus ugyanis közvetlen leszármazottja Thomas *Lermont* XII. századi skót bárdnak, s anyai ágon távoli rokona Byronnak is, kinek költészetével életműve hangulati és tárgybeli rokonságot mutat.

Külön fejezet foglalkozik az álnevekkel. A neves satirikus író, *Szaltikov-Scsedin* kettős nevében a *Szaltikov* régi nemesi családnev, a „bőkezű” jelentésű *Scsedin* írói álnév. Az álnevet néha az igaziból képezték, így például Lenin egyik álneve, az *Iljin* apai nevére, az *Iljics*-re utal. *Alekszandr Szerafimovics Popov* pedig írói névként választott apai nevén vált ismert regényíróvá.

Hasznos és érdekes olvasmány *A mai orosz családnevek*. De szívesen kezünkbe vennénk már készülöben levő magyar társát is, mely a magyar családnevek eredetéről és fejlődéséről ad majd nyilván érdekes összefoglalást.

Huszár Ágnes

BESZÉLNI NEHÉZ

Új tagok a Kazinczy-családban

Az Édes Anyanyelvünk 1980. évi 3. számában e rovat szerkesztője, Deme László, ilyen címen jelentette be a Kazinczy-alapítványnak új, sorrendben negyedik sarját, a Kazinczy-jutalmat: „Új tag a Kazinczy-családban”. Erre utalva, azokról kívánok most szólni, akik az idén csatlakoztak a Kazinczy-jutalomban részesülőkhöz szépen növekvő családjához.

Az említett cikkben a Kazinczy-jutalomról, egyebek között, ezt olvastuk: „... azoknak a tanulói (közoktatásbeli) és hallgatói (felsőoktatásbeli) közösségeknek a díjazására szolgál, amelyek – tagjaik korára, oktatási intézményük jellegére és szintjére való tekintet nélkül – szervezetten és rendszeresen („Beszélni nehéz!”-körök formájában) kapcsolódnak a rádióknak – általános beszédkultúránk fejlesztését szolgáló – hasonló című sorozatához; és egy (tan)éven át – folyamatosan beküldött megfjeteéseikkel – érdeklődésükről, hozzáértésükről és fejlődésükről tesznek tanúságot.”

Két tanév telt el azóta. Az első inkább csak a vetés időszaka volt, de az idei már az aratása is. Egyik (1982 szeptemberében elhangzott) rádióadásunkban az eredményekről így adhattam hírt:

Bebizonyosodott, hogy bízakodásunk nem volt indokolatlanul merész, amikor most egy éve megjövendöltük: a Kazinczy-díjak, -érmekek, -jelvények családjának legújabb tagja, a Kazinczy-jutalom, meg fogja teremteni az általános beszédkultúra szilárd alapját. Nem remélt mértékben sokasodott azóta e jutalomért versenyző „Beszélni nehéz!”-körök száma. Míg a tavalyi

évadnyitó ünnepélyeken mindössze öt – és csakis közép- és felsőfokú – tanintézet büszkélkedhetett a kitüntetéssel, az idén már, nagy meglepetésünkre, szakmunkásképző intézetek és általános iskolák is örülhettek neki. Érzik, hogy a Kazinczy-jutalom eszmei értéke lényegesen meghaladja a vele járó anyagi elismerést, a tízezer forintot. (Ennek fele a szakkörvezető tanárt illeti meg, a másik felét könyvtárványban kapják kézhez a kör diákjai; – természetesen folyamatos részvételük és sikeres megfjeteéseik arányában.)

Az alaptőke és a kamatlábak emelkedése lehetővé tette, hogy az idén már tizenegy újabb tanintézet sorakozhassék a tavalyi öthöz. – A gimnáziumok közül a *Bolyai János Gimnázium*, Salgótarján; a *Herman Ottó Gimnázium*, Miskolc; a *Kisfaludy Károly Gimnázium*, Mohács; a *Krúdy Gyula Gimnázium*, Nyíregyháza; a *Radnóti Miklós Gimnázium*, Szeged. – A szakközépiskolák közül a *Balassa János Egészségügyi Szakközépiskola*, Budapest. – Az ipari szakmunkásképző intézetek közül a 12. számú *Dallos Ida Szakmunkásképző Intézet*, Budapest; a *Táncsics Mihály Szakmunkásképző Intézet*, Veszprém. – Az általános iskolák közül a 2. számú *Általános Iskola*, Békés; a *Kardos utcai Általános Iskola*, Debrecen; a *Móra Ferenc Általános Iskola*, Győr; a *Szirmai István Általános Iskola*, Szeged; a *Soponyai Általános Iskola*; a *Szentistváni Általános Iskola*.

Hálás szívvel gratulálunk valamennyi jutalmazottnak, és az eddigiekhez hasonló, lelkesítő eredményeket kívánunk továbbra is. Hála nekik és nekünk is.

ama tanintézetek iránt sem, melyek legelsőként dicsekedhettek a Kazinczy-jutalommal; hiszen azóta is lankadatlan odaadással szolgálják kitűzött közös célunkat. Hálátlanság volna, ha nem nevezném meg őket: *Comenius Tanítóképző Főiskola*, Sárospatak; *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola*, Győr; *Kossuth Lajos Gimnázium*, Sátoraljaújhely; *Kossuth Zsuzsa Egészségügyi Szakközépiskola*, Budapest; *Kazinczy Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola*, Győr.

Velük kapcsolatban említem meg, hogy a Kazinczy-jutalom – ellentétben a Kazinczy-díjjal – ismételtén is odaítélhető. Időközönként csupán, és kivételes eredményekért. Azon leszünk, hogy a Kazinczy-jutalom céljára minél nagyobb hányad jusson a Kazinczy-alapítvány tőkéjéből, lehetőséget nyújtva ezáltal, hogy mind több és több iskola segítsen pallérozni tanulóifjúságunk beszedét. Szerencsére a gyerekek – tanáraik egybehangzó véleménye szerint – várakozáson felül megszerették a példamondatok helyes hangsúlyainak firtatását, ezt az elmét edző izgalmas szórakozást.

Beszámolóm végére maradt néhány további tanintézet megnevezése. Ezeknek a „Be-

szélni nehéz!”-körei – nem a kellő folyamatossággal, de – időnként, határozottan ígéretes megfjeteésekkel vonták magukra figyelmünket. Ilyenek: a szegedi *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola*; a *Kisterenyi Gimnázium*; a siklósi *Táncsics Mihály Gimnázium*; a törökszentmiklósi *Bercsényi Miklós Gimnázium*; az egri *Gárdonyi Géza Gimnázium* és *Dobó István Gimnázium*; a komáromi *Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola*; a mosonmagyaróvári 402. számú *Ipari Szakmunkásképző Intézet*; a győri 2. számú *Oktatási Együttes*.

Idő hiányában sajnos nem vállalkozhatom további tanintézetek megnevezésére, noha folyamatosabb működésre kívánjuk serkenteni valamennyiüket, hogy szintén elnyerhessék a Kazinczy-jutalmat.

A szívem melengető eredményekhez hozzáfűzhetem azonban: Magyarország tanintézeteinek ezekre rúgó számához viszonyítva, mindez csupán csepp a tengerben. Az a reményünk, hogy jövőre a Kazinczy-jutalom nyerteseinek névsorát folytatólagos adásokban kell majd ismertetnünk.

Péchy Blanka

Éber szemmel fűlél

a tárlóban látható egy kitűnő hermél, annak bizonyítékul, hogy ha ritkán is, de előfordul ez a kis rágcsáló a vidéken.

Az agárdi madárvárta a

EGYRE MEGY

(Esti Hírlap, 1982. szept. 1.)

Előnevelt vörös vegyesivarú öthetes csirke kapnátó. Szombathely, Söpte út 16. (10 954)

EJNYE!

(Vas Népe, 1982. júl. 3. Beküldte: Fucks Rezső, Szombathely, Bajczy István u. 1-3.)

A cikk írója nem tudja, hogy milyen nagy különbség van a rágcsálók és a ragadozók között. Talán abban hasonlítanak egymásra, hogy mindkét fajta többsége az emlősök családjához tartozik. De a hermél – bár rágni rág – nem a rágcsáló, hanem a ragadozók családjába tartozik.

Dóra László
Székesfehérvár

Valamennyi előnevelt csirke vegyes ivarú? Nem valószínű! Egészen biztos, hogy akad közöttük „csupán” kakas és „csupán” tyúk is!

Közzéteszi: T. Urbán Ilona

SÁRI, HOPPI!

— SKÁLA—KOPPI!

Még mielőtt megszokná a fülünk, mielőtt végleg beletörődnénk, mielőtt barbarizmusból művelt ejtésformává lopakodnánk, szót emelek ellene, ellenük; — hátha nem a pusztába kiáltok csupán!

Utazás, szobafoglalás, szobakiadás? — csakis a „Kopturiszt”-on keresztül!

Textiláru, élelmiszer, műszaki cikkek? — Pattan a válasz: „Skála-kopp”.

S akkor persze miért ne „koptálnák” az új tagokat a fő- és albizottságokba, hogy a munkát minél jobban sikerüljön „kordinálni”!

Fülünkbe zeng télen-nyáron, s mind pontosan így. Legfőljebb az „igényesebbje” megnyújtja-élhúzza a magánhangzót, azaz „kóperál” a „Kópturiszt”-tal.

Igaz: a hagyományos népmesében a „gazdasszony” valóban „odadja” a koldusnak az utolsó falat kenyerét is. De attól ő is félne, hogy „bengedje” a konyhájába, s hagyja, hogy „kigya” a borát.

Pedig van tovább is! Jön még a „vákum”; talán épp ott, ahol a „kontinuum” megszakad.

Ne tudnánk kimondani két azonos rövid magánhangzót egymás végtében? Nem hiszem magunkról. Inkább a félműveltség sznobizmusa ez. Vagy a sznobizmus félműveltsége?

Az utóbbira mutat a többi testvér: az „erozol”, az „erodinamika” meg a hasonló. Sőt: az „eroflot” esetleg — műveltebbkedve — „eerooflot”, hosszsan elnyújtott *e*-vel.

Pedig hát a *Cooptourist* bizony „koopturiszt”, a *Skála-Coop* is „skála-koop”; és persze „kooperál” és „koordinál” és „kooptál”. Két teljesen el nem váló, de össze sem olvadó *o*-val. És persze „vákuum” és „kontinuum”, mint mondjuk a „gyaluutánzat”.

S az *ae* nem olvad össze sem a magyarban, sem az oroszban; az *aero*- előtagokban megmarad, a görög *aér* emlékeként, a két hang különállása. Ezért lett belőle a népnyelvben *ajer*, egy hangürtöltő *j*-vel még szét is választva a két magánhangzót. (S ezért nem „lámpernyő” a *lámpaernyő*, s nem „feke” vagy „feeke”, hosszú *e*-vel, a *faeke*.)

Hogy a német hosszú *e*-vel mondja? Az az ő dolga! Nekünk attól még „aeroszol”; és — főleg — „aeroflot”, hiszen ez ebben a formában orosz név, tehát oroszosan kell ejteni (s akkor „aero-”), vagy magyarosan (s akkor is „aero-”); — de miért mondjunk egy görög-latin eredetű orosz nevet a magyarban németesen!?

Talán mert „műveltek” vagyunk? Félek egy kissé! Legközelebb felfedezzük majd, hogy ha *Goethe* az „göte”, akkor uzsgyi neki, éljen a „ködükáció”, mert az olyan „pötikus”!

Lehet, hogy maradi vagyok, talán műveletlen is; — de én azért kitartanék itt is a „koedükáció” meg a „poetikus” mellett.

Kurdi Péter

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Első akadémiai szabályzatunk hasonmás kiadásáról

1981 tavaszának egyik helyesírási bizottsági ülésén vetődött fel az a gondolat, hogy 1832-i első akadémiai helyesírási szabályzatunk kibocsátásának 150. évfordulóját ennek az alapvető műnek hasonmás kiadásban való megjelentetésével lehetne és kellene emlékeztetéssé tenni. Annál is inkább, mert ez az első kiadás ma már könyvritkaság: csak az ország néhány könyvtárában van belőle példány.

A szép és hasznos javaslat osztatlan tetszésre talált, s rögtön meg is indult az eszmecsere a megvalósításáról. A beszélgetés azonban mindaddig csak „feltételes módon” folyhatott, míg a nyomdászoknak egyik bizottsági képviselője kilátásba nem helyezte a nyomdásztársadalom remélhető segítségét.

Ez után az előzmény után 1981 őszén a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányja is megvitatta a tervet, és azt a határozatot hozta, hogy a hasonmás kiadásának ügyét a sajátjának tekinti. A társaság — nem lévén a szükséges anyagi erőik birtokában — a Nyomdaipari Egyesüléshez fordult támogatásért, amit azonnal meg is kapott. Ez tette lehetővé, hogy a Helikon Kiadó 1982. évi programjába illeszthesse a fakszimile gondozását. A Kossuth Nyomda, lemondva jogos üzleti hasznáról, önköltségi áron vállalta a kivitelezés munkáját.

Így készült el 1982 novemberére első szabályzatunk betűhív másolata; azt is mondhatnánk: 1982. évi új lenyomata, amelyet 1982. december 6-án, a Kossuth Nyomda kultúrtermében rendezett helyesírási emlékülésen mutattak be létrehozói a közönségnek.

A könyvecske, melynek külső (szokás szerint kissé modernizált) borítóját itt bemutatjuk, két részre oszlik. Első fele (az eredeti példányok megsárgult papírját utánzó sárgás lapokon) maga a nevezetes helyesírástörténeti dokumentum; második része pedig (vakítóan fehér la-

MAGYAR HELYESÍRÁS

ÉS SZÓRAGASZTÁS
FŐBB SZABÁLYAI

A MAGYAR
TUDÓS TÁRSASÁG KÜLÖNÖS
HASZNÁLATÁRA

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.
NYOMÁN ÚJRA KIADTA A

HELIKON KIADÓ

MDCCCXXXII

MCMLXXXII

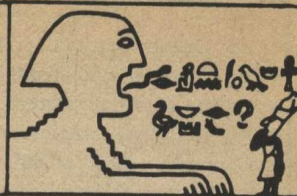
pokon) Keresztury Dezső akadémikusnak, a Helyesírási Bizottság elnökének az első szabályzat jelentőségét méltató tanulmányát tartalmazza.

A „Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai”-nak hasonmás kiadása minden bizonnyal nagy örömet fog szerezni a magyar művelődés története minden kutatójának csakúgy, mint a könyvritkaságok, a fakszimilek gyűjtőinek. A könyv lapjait forgatva ne feledjék, hogy tudósok és tipográfusok példás összefogásának eredményét, nyomdászoknak mesterségük iránti hűségjelét tartják a kezükben!

Fábián Pál

A lengyel nevek írásáról és kiejtéséről

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Napjainkban az újságolvasóknak számos lengyel név kiejtésével kell megbirkóznuk. Szerencsére a rádió és a televízió több tudóstója, munkatársa kitűnően beszél lengyelül, a bemondók többsége is helyesen ejti a lengyel neveket. Ám ha valaki csak a magyar újságokra, valamint a rádióban és a televízióban hallott (többször) helyes kiejtésre támaszkodik, bizony sokszor zavarba jön. Miért?

Nem azért, mintha a lengyel helyesírás erősen eltérne a kiejtéstől, hanem azért, mert a magyar sajtó (nyomdatechnikánk fogyatékoságai miatt) nem eredeti lengyel alakjukban közli a lengyel neveket, hanem leegyszerűsítve, a sajátos lengyel mellékjelek elhagyásával. Olyan ez, mintha a magyar neveket az *á, é, ő, ű, ü* stb. betűk fölötti pontok, vesszők elhagyásával írnánk.

Ha megnézzük az eredeti írásképet, akkor kiderül, hogy a *Lech* keresztnévet a lengyelek is így írják (tehát lengyel *e* = magyar *e*), viszont a *Walesa* vezetéknévet *Wałesa*-ként látjuk viszont a lengyel sajtóban. Az *e* alatti kis mellékjel arra utal, hogy ez a betű orrhangon ejtett *e*-t, vagyis – némileg egyszerűsítve a dolgot – *e* + *n* hangkapcsolatot jelöl. Ugyanez a helyzet például a *Częstochowa* (= csensztohova) városnévben. Még egy orrhangú magánhangzó van a lengyelben: az *a* betűvel jelölt *on (om)*, pl. a neves lengyel író, *Maria Dąbrowska* (= dombrowszka) vezetéknévében.

Ugyanilyen zavaró, ha a *ś, ś, ś, ś, Ń* betűk fölül hiányzik a vessző vagy a pont. Így aztán a *Życie Warszawy, Żołnierz Wolności* című, gyakran így idézett újságok címét csak az tudja helyesen elolvasni, aki tudja, hogy itt a lengyelben mindkét esetben tulajdonképpen *ś* betűvel kezdődik a cím, ami *zs*-nek olvasandó: *Życie Warszawy* (= zsicse varsavi), *Żołnierz Wolności* (= zsolnyeż volnoscsi). A *ć, ś, Ź* lágy *cs, sz, zs* hangokat jelölnek, a *ń* = magyar *ny*. Tehát *Zamość* (= zamoscs), *Pińkowski* (= pinykovszki) stb. Itt jegyezzük meg, hogy *Jaruzelski* tábornok nevének *z*-jén nincs pont, tehát *z*-nek ejtendő, nem pedig *zs*-nek, ahogy olykor még ma is hallani.

Jellegzetes lengyel betű az áthúzott *ł*. A mai lengyelben ez rövid, önálló szótagot nem képező *u*-szerű hangot jelöl, amely a korábbi kemény *l*-ből alakult ki. Ebben az esetben – ha a szövegben ki van a téve a mellékjelek – jobb, ha a régen átvett nevek hagyományát folytatva *l*-et ejtünk: *Stanisław* (= sztanyiszlav, vö. *Szamiszló*), *Wrocław* (= vroclav, vö. *Boroszló*), *Łódź* (= ludzs).

Ez utóbbi példa kapcsán jegyezzük meg, hogy a lengyel *ó* kiejtése minden esetben *u*: *Rzeszów* (= zsesuv), *Piotrków* (= pjotrkuv), *Łeczów* (= lecsuv). E példák néhány más olvasási szabályra is rávezetnek: lengyel *rz* = magyar *zs*, lengyel *sz* = magyar *s* (és viszont: lengyel *s* = magyar *sz*), lengyel *cz* = magyar *cs*.

Az *i*-nek a lengyel helyesírásban több szerepe van. Mint néhány korábbi példánkban is láttuk, magánhangzó előtt csupán az előtte álló mássalhangzó lágyágát (jésítését) jelzi: *Piotr* (= pjotr), *Gierek* (= gjerek), *Bielsko-Biała* (= bjelszko-bjala). A *c, z, s, n* betűk *i* előtt lágy *cs, sz, sz, ny* hangokat jelölnek: *Życie* (= zsicse), *Sienkiewicz* (= senkjejics), *Kania* (= kanya). Ha az *i*-t nem követi más magánhangzó, akkor *i* hangot jelöl, és jelzi emellett az előtte álló mássalhangzó lágyágát: *Kazimierz* (= kazsimjezs), *Barcikowski* (= barszikovszki).

Reméljük, hogy ennyivel is segítettünk olvasóinknak.

Zoltán András

Először is az idei 3. számban közölt rejtvenyek helyes megoldását adjuk meg:

I. Helycsere. Az első és utolsó betűknek kell helyet cserélniük. Az így kialakuló szavak: 1. Dong. 2. Tank. 3. Türk. 4. Sakál. 5. Labor. 6. Néger. 7. Karos. 8. Törés. 9. Gyárt. 10. Renget.

II. Bivalyerejű, majomtermészetű és társai. 1. Harcsabajszú. 2. Pókhasú. 3. Oroszlánszívű. 4. Galamblelkű. 5. Tyúkeszű. 6. Hangyaszorgalmú. 7. Birkatürelmű. 8. Darázsderékű. 9. Bogárszemű. 10. Nyúl szívű. 11. Cinegelábú (vagy: őzlábú, gólyalábú). 12. Rókalelkű.

III. Betűrejtvény. Azért kell komolyan venni, mert a megfejtése: *fele se tréfa!* (felsetre fa +)

IV. Népeveket keresünk. 1. Holland ágy (= a nyeregtetőszerűen ablakos melegágy neve a mezőgazdaságban). 2. Angolkürt. 3. Japánbirs. 4. Arab szám. 5. Spanyolmeggy. 6. Belga tükör. 7. Amerikai párbaj. 8. Bengálitűz. 9. Angoltapas. A kezdőbetűkből kiolvasható játékszer: *hajasbaba*.

V. Arany-mondás. Őrizkedni kell a szóártól – ez is egy kelleke a jó stílusnak.

A rejtvényeket helyesen megfejtők közül ezúttal a következők nyertek száz forint értékű könyvutalványt:

Domsik János, Kevermes, Jókai u. 28 a (5744); Doroszlai Elekné, Fegyvernek, Vajda u. 2. (5231); Filip András, Mezőtúr, F. R. Ny. 371 I (5400); Homoky Erzsébet, Budapest, Móricz Zs. körtér 12. (1117); Kisdi András, Szabadkigyós, Kastély út 6. (5712); Lugosy László, Budapest, Melinda u. 30. (1121); Majoros Margit, Miskolc, Cserfa u. 14. (3533); Mar-

ton Jánosné, Budapest, Fraknó u. 5. (1115); Varga József, Miskolc, Széchenyi u. 19. (3525); Zimányi László, Encs, Petőfi S. út 49/b (3860).

I. Háromfejű szavak. Míg a népmesében Fehérlófia háromfejű sárkánnyal viaskodik, hogy kiszabadítsa annak fogságából a gyönyörű királykisasszonyt, addig olvasóinknak most háromfejű szavakkal kell megbirkóznuk. Hogy melyeknek is a háromfejű szavak? Íme, magyarázat helyett egy példa:

A-val: hegység Dél-Amerika nyugati partja mentén. I-vel: ok. U-val: utálatos. Megfejtés: *Andok, indok, undok*. Vagyis a három meghatározással három olyan szóra utalunk, amelyeknek a hangtestük azonos, csupán a fejük, azaz a kezdőbetűjük más.

A következőkben olvasóinknak ilyen háromfejű szavakra kell rátalálniuk az általunk adott meghatározások alapján. Csakhogy míg a példánkban megadtuk a kezdőbetűket, a rejtvényünkben szereplő háromfejű szavak megtalálásához már nem nyújtunk ilyen segítséget, hanem csupán a szavak értelmezését adjuk meg. Ugye így sem ördöngösség rájönni a megoldásra? (Megfejtése szócsoportonként 2, összesen 16 pont.)

1. Elsőéves egyetemi hallgató – csecsemő „tartózkodási helye” – hajó vízre bocsátására szolgáló lejtős pálya.

2. Főútóér – a kapus munkahelye – ünnepi sütemény.

3. Abroncsszerű perem – izzó, megolvadt kőzet – művészeti jelképpé vált madár.

4. Ritka érték – öleb vagy keménykalap – hajfűrt.

5. Hajadonok fejeke – őrség,

örhely – női név, amely egyúttal egy Flotow-opera címe.

6. Ormótlan, régimódi kocsi – török nyelvű nép – labdarúgó, akitől gólokat várnak.

7. Gyermekjátékszer – sajátos rendeltetésű sötét folyadék – mutatvány vagy példa.

8. Folyosó – a beszéd legkisebb alkotórésze – cím, tisztesség, méltóság.

II. „Állati” szólások. Számos olyan szólásunk van, amelyben egy-egy állatnév is található! Aki pl. a legkisebb bajt, kellemetlenséget is óriási méretűnek látja, arra azt szoktuk mondani: *a szűnyögből is elefántot csinál*. Vajon sikerül-e olvasóinknak rálelniük azokra az „állati” – azaz állatnevet is tartalmazó – szólásokra, amelyekre a következő meghatározásokkal utalunk? (A rejtvény megfejtése szólásonként 3, összesen 18 pont.)

1. Még el sem ért eredménynek, sikernek örülni
2. Semmit sem nyer a cserén
3. Már mindenki tud, beszél róla
4. Kényszerűségből elvállal vagy elvisel valamilyen kellemetlenséget
5. Valamit kétszeresen is felhasznál, kétszer is hasznot húz belőle
6. Ügyeskedéssel színvallásra, szándékai elárulására készített valakit

III. Melyik falu drága? – Furcsa kérdés – tűnődhet el az olvasó. Mit lehet rá válaszolni? Nyilván azt, hogy mindegyik az, már csak azért is, mert a szülőfaluja mindenkinek drága, márpedig mindegyik községünk egyúttal szülőfaluja is jó néhány honfitársunknak. Máskor helyes volna ez a válasz, ezúttal azonban téves. E rejtvény szabályai szerint ugyanis csak egyetlen olyan községünk van, amelyik *drága*, mégpedig a velencei-tavi fürdőhely: *Agárd*. Hogy miért? Azért, mert e nyelvi játékban a feltett kérdésre mindig csak egy-egy olyan magyar helynévvel lehet válaszolni, amelyet a kérdésben szereplő szó betűinek átcsoportosítása révén kaphatunk meg. (Az, hogy példánkban az átcso-

portosítás egybeesik a szó visszafelé olvasásával, nem más, mint véletlen.) Ezek után már csupán azt tanácsos megjegyeznünk, hogy a kérdésbeli szónak mindegyik betűjét fel kell használni, s hogy a magánhangzók időtartamát – hosszúságát vagy rövidségét – sem szabad önkényesen megváltoztatni. Kezdődhet a válaszáadás. (A válaszok értéke egyenként 3, összesen 30 pont.)

1. Melyik falu *boros*?
2. Melyik falu *csalóka*?
3. Melyik falu *kalmár*?
4. Melyik falu *kordonos*?
5. Melyik falu *kusza*?
6. Melyik falu *ládikos*?
7. Melyik falu *ódon*?
8. Melyik falu *regényes*?
9. Melyik falu *szerény*?
10. Melyik falu *szikár*?

IV. Műfordítás. Tessék lefordítani az alábbi meghatározásokat magyarról magyarra úgy, hogy a fordítás mindenütt egyetlen szó legyen! E szójátékos feladat magyarázatául íme három példa:

Maga tanulatlan = *öntudatlan*

Tüskés állat robajlik = *süندörög*

Paszulyon gödröt mélyít = *babonás*

Ugye érthető? Akkor rajta! (Megfejtése szavanként 2, összesen 12 pont.)

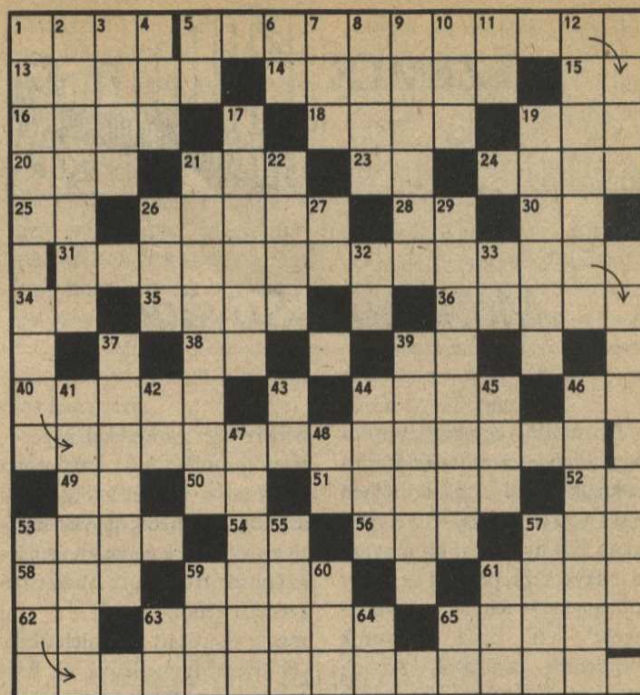
1. Hím állat szélesre nyit
2. Színpadi gyom
3. Bántalma téli csapadék
4. Spiontalálás
5. Szív felőli alsó szájszéle
6. Rágószerv földet tőr

V. Móricz Zsigmond a nyelvőről. Jeles írónknak a nyelvvel kapcsolatos gondolatát idézzük keresztrejtvényünk vízszintes 5., függőleges 53., 1. és vízszintes 31. számú sorában. (Megfejtése 25 pont.)

A Pontozó feladatainak megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1983. május 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó szórakozást és sikeres megfejtést kívánnak a szerzők:

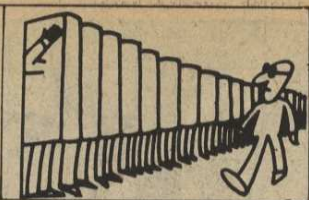
Borbély Károly (V.)
Grétsy László (II., III.)
Kun Erzsébet (I., IV.)

MÓRICZ-IDÉZET

VÍZSZINTES: 1. József Attila verse. 5. Az idézet első része (zárt betűk: Z, S, M). 13. Ezen a másik helyen. 14. Végképp megeléged. 15. A fontnak megfelelő súlyegységnek, a librának a rövidítése. 16. Mona ... (híres festmény). 18. Kasza és gitár hangja. 19. A fluor és a hélium vegyjele. 20. Londoni helyeslés. 21. Részestül. 23. Svéd és NSZK-beli autójel. 24. Kecskelábú, ögörög erdei isten. 25. Szovjet repülőgépjelzés. 26. Kurta. 28. Igeköző. 30. Ablakban van! 31. Az idézet befejezése (zárt betűk: Z, S, E, L). 34. Indiai légiforgalmi vállalat rövid. 35. Kártyajáték. 36. A Turandot hőse. 38. Régi hosszmeték. 39. A jele: & 41. Mihelyt. 44. Milne, az író egyik személyneve. 46. Tutaj szélei! 49. GL. 50. Kicsinyítő képző. 51. Nyári nyálankás, a gyerekek nyelvén. 52. Gyökérzet. 53. ... tanúja (Marlene Dietrich egyik nagy sikerű filmje). 54. Kiütés a szorítóban. 56. Becézett Mária. 57. Lakásfelszerelési kellék. 58. Rag is, községnév is. 59. Nyelvbottlás. 61. Fiúnév. 62. Fordított kettős betű. 63. Köretként tálalt káposzta jelzője.

FÜGGŐLEGES: 1. Az idézet harmadik része (zárt betűk: M, G, B, E). 2. ... csata; német vereséggel végződő ütközet 1918-ban a franciaországi fronton. 3. Angol kisasszony. 4. Alma-... (a kazah főváros). 5. Az asztácium vegyjele. 6. Részben éber! 7. Új gazdasági politika a Szovjetunióban, 1921-ben (rövidítés). 8. Ilyen a jó borotva. 9. Árut igényel. 10. Rejtett kis szobasarak. 11. Személynévmás. 12. ... virág, eliramlik az élet (Petőfi). 17. Délkelet-Ázsiában honos krokodilfaj. 19. Tanulságos (állat)mese. 21. Harisnyakészítő gépen dolgozók. 22. Régebbi ürmérték. 26. Dolog, latinul (RES). 27. A CD magyar rövidítése. 29. Honvédségi szállás. 32. Névelő. 33. Azonos az 50. sz. sorral. 37. Luxusházak. 39. Szomorú hangulatú költemény. 41. Őszintén elmondja az igazat. 42. Inas egyenű betűi. 43. Vissza: derékszíj. 44. Népszerű színész (István). 45. Mennyiségre, mérethez vonatkozó melléknévképző. 46. Női név (Shakespeare Szentiványi álom című vígjátékának egyik alakja). 47. „Már hó ... el a bérci tetőt” (egy másik idézet abból a versből, amely a függőleges 12. sz. alatti sorban is szerepel). 48. Karfa része! 53. Az idézet második része (zárt betűk: E, V, F, M). 55. Hibáztat. 57. Község Csorna közelében. 59. Egykori méltóság. 60. A Rajna mellékvize. 61. Éttermi kellék. 63. PÓ. 64. A Huron is ez. 65. Olasz folyó.

Monsieur „Sóvágó”

Az utóbbi egy-két évtizedben öröndetes érdeklődés mutatkozik külföldi szakkörökben – de azokon túl is – nyelvünk iránt. Ezt nyilván több tényező is magyarázza, például az, hogy a magyar – sajnos – „világnyelv” lett, mert magyarok mindenütt találhatók. Az ok azonban elsősorban bizonyára az, hogy indoeurópai környezetben élő, fejlett, gazdag irodalmú nyelv, föltárt múlttal s tudományos rendszerbe foglalva, mégis „társtalan”, s különlegesnek számít. Ez pedig felhívta a figyelmet sajátos, az általában ismert nyelvektől gyökeresen elütő jellegére. Kevésbé föltárt, primitív vagy egzotikus nyelvek helyett tehát szinte kínálkozik a külföldi kutatóknak általános nyelvészeti és összehasonlító-tipológiai vizsgálatokra.

E föllendülő érdeklődésnek korai előhírnöke volt a 85. évét nemrég betöltött francia nyelv-tudós, Aurélien Sauvageot. A húszas évek elején került hazánkba, az Eötvös Kollégium franciatanáraként, s fölfedezvén a nyelvünk kínálta problémákat, belemélyedt a magyar és a finnugor nyelvészetbe. Buzgalmának első gazdag termése a francia–magyar és magyar–francia nagyszótár. Ez tette ismertté nevét, amelynek kedélyes „megmagyarosításával” szinte honosítottuk őt magát is.

Évek múlva visszatérve Párizsba, a keleti nyelvek főiskolájának tanáraként nevelt lelkes, kitűnő tanítványokat, s megalkotta jelentős munkáit a magyar nyelv történetéről, rendszeréről és életéről. Jelenlőségük nemcsak az, hogy világnyelven, franciául közvetítik külföldi kutatókhoz a magyar nyelvre vonatkozó tudományos

ismereteket és ezekkel kapcsolatos problémákat; különösen hasznos és termékeny bennük az, hogy egy nem magyar anyanyelvű tudós a maga eleve összehasonlító-különböztető szemszögéből, tehát a mi meggyökerezett szemléletünk-től jórészt függetlenül, új, friss látással tárta föl és foglalta össze nyelvünk sajátosságait.

Sauvageot professzor azonban nemcsak nyelvtudósként szolgált a világ magyarságismeretét; eleven érdeklődéssel fordult kezdettől fogva társadalmunk kérdései, szellemi életünk s főként irodalmunk felé is. Részben neki magának, részben tanítványai révén nagy része van újabb irodalmunk franciaországi befogadtatásában, így Ady, Babits, Illyés, Veres Péter műveinek fordításával. Személye és szerepe gazdag fejezet a magyar–francia szellemi kapcsolatok történetében.

Magyarnak maradni

A Magyarok Világszövetsége, illetve az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége nyaranta megszervezi a nyugaton élő magyarok gyermekeinek nyelvtanuló táborát, a külföldön magyart tanító oktatók számára pedig továbbképző tanfolyamot rendez. Az idén e program tovább bővült: a Világszövetség meghívta a szórványmagyarság 16 egyesületi vezetőjét, Nyugat-Európától Kanadáig, hogy eszme- és tapasztalatcserével segítsék egymás munkájának sikerét, hatékonyságát, és erősítsék hazánkkal való kapcsolatukat. A külföldi magyar egyesületek, klubok szerepe és jelentősége ugyanis többrétű: a gyermekek és fiatalok részére létesített magyar iskolákon kí-

vül ének-, tánc- és színjátszó csoportok működésével, előadások, filmvetítések, műsoros estek tartásával, könyvtárral vonzzák körükbe a felnőtteket is. A társas együttlét s a legfőbb összekötő kapocs: a nyelv pedig táplálja és erősíti magyarságtudatukat, hogy azt átültessék gyermekeikbe, sőt más nemzetiségű házastársukban is fölkeltse a vonzódás, kapcsolódás, majdhogynem azonosulás érzését. Jelmondatuk ez lehetne: lakóhelyet, sőt hazát lehet változtatni, de anyanyelvet nem.

Név és magyarság

De nevet, úgy látszik, igen. Vagy legalábbis eltorzítani, magyar mivoltából kiforgatni. Azoknak, akik a legprózaibb anyagi érdekből cserélték föl hazájukat az idegennel, nyilván közömbös, hogy – Márai keserű szavaival – „lehull nevükről az ékezet”, a maguk hitehagyásának, származásuk álcázásának vagy eltagadásának s mindenképp magyarságtudatuk elhalásának kezdeti jeleként. Sőt vannak, akik beolvadási buzgalomukban maguk koptatják le, fricskazzák félre a magyar voltukra árulkodó írásjeleket, betűket. (Nem gondolok itt az olyan nemzetközi művészekre, mint Amerigo Tot vagy Vasarely.) Láttam viszont egy évtizedek óta Svédországban élő öregúr ottani személyi igazolványát: keresztneve Pál alakban szerepel azon is.

Vannak tehát „idegenbe szakadt hazánkfiak”, akik őrzik és védik nevüket s ezzel magyarságukat. Annál furcsább, ha mi magunk akarjuk kiforgatni őket nevükből. A tévé egyik őszi műsora bemutatta az Ausztriában kiadott nemzetközi folyóiratot, a Pannoniát. Szerkesztő-

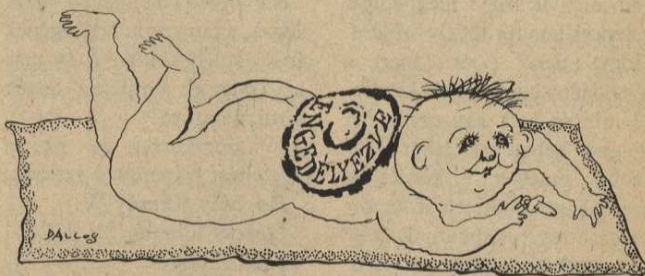
je a filmre vetített, félreérthető fölirat szerint: *György Sebestyén*. A zavart a németül beszélő kiadó oszlatta el, amikor „*Sebestyén György barátom*”-at említette, aki aztán lendületes magyarsággal szólt a folyóiratról. Kétségtelenül magyar tehát, ha Ausztriában él is, s ott netán *Georg Sebestyén*-nek írják németül a nevét. A magyar televízió azonban *Sebestyén György* „identitástudatának” tartozna azzal, hogy egyértelműen, magyarul nevezze meg.

Nyelvvédelem a népfrontban

A Hazafias Népfront indította nyelvi mozgalom újabb kezdeményezésekkel adott hírt tevékenységéről. Az Anyanyelv-védők Klubja a budapesti bizottság székházában kiállítást rendezett. Mintegy 120 könyv és folyóirat mutatta be – a nyelvművelő szakirodalom mellett –, hogy íróink milyen harcos szerepet vállaltak a nyelv védelmében, Dugonics Andrástól Illyés Gyuláig és Sütő Andrásig.

Egy munkacsoport hivatali nyelvünk visszasságait vitatgató tárgyalta meg. Nem alkalmazhat minden hivatal nyelvi lektort, s lehetetlenség napi sok ezernyi ügyirat ellenőrzése, kijavítása. „Tüneti kezelés” helyett gyökerénél kellene a baj orvoslását kezdeni: az anyanyelvi nevelésen, a tankönyvek stílusán, az egyetemeken (szak)nyelvi képzésén. Csak így lehetne eljutnunk oda, hogy általános követelmény legyen a helyes nyelvhasználat. De előbb azt kellene elérnünk, hogy a hivatalos nagyképűség és nyakatekertség „tekintélye” helyett a világos, természetes szó legyen a példa és eszmény.

K. M.

DALLOS KÉPESSZÓTÁRA
Születésszabályozás

Görög eredetű latin elemek a magyar szókincsben

Akadémiai Kiadó, 1982.

Az európai művelődés történetében kiemelkedik az ókori Görögország. Kultúrája szinte az egész világ szellemi életének egyik meghatározója lett. Hogy a nagy múltú műveltséget hordozó görög nyelv szókincse milyen módon s mennyire hatott a magyarra, azt vizsgálja a szerző azokon a görög szavakon (mintegy nyolcszázon), melyek a latin közvetítésével jutottak el hozzánk.

A rómaiak kultúrája ugyanis sokban a görög műveltségre épült, s így a latin nyelvbe számos görög szó került át. Bár a római birodalom szétesett, a latin nyelvnek Európa jó részében a középkorban – és később is – különleges szerepe volt. Ezt használta a római katolikus egyház, latinul folyt az oktatás és részben a hivatali ügyintézés, az igazságszolgáltatás. Az irodalom és a tudományok, sőt a művelt társalgás nyelve szintén a latin volt. (Nálunk tovább is tartott befolyása, mint számos európai országban.)

A görög szavak tehát tovább vándoroltak a latin közvetítésével sok európai nyelvbe, de közvetlenül a bizánci görögökből és szláv, germán vagy újlatin nyelvekből is átkerülhettek hozzánk.

Általában nem gondolunk arra, hogy e szavakkal a görög műveltség emlékei maradtak ránk. Például *múzeum* szavunk eredetije (*muszeion*) a művészetek és tudományok istennőire, a Múzsákra utalt: tartózkodási helyüket jelölte. *Gimnázium*-unk őse, a görög *gümnaszion*, testgyakorló hely volt, ahol szokás szerint meztelenül tornáztak, sportoltak. Erre utal a görög *gümnosz* szó (meztelen). A *fülemüle* egy athéni királylány, *Filoméla* emlékét őrzi, akinek a neve ezt jelenti: éneket kedvelő. A monda szerint Zeusz csalogánnyá változtatta, ezért viselik nevét e szép hangú madarak. Még *gargalizál* igénk is az ógörögből származik, a toroköblítés hangjának utánzásával (*gargaridzó*). Közismert orvosi szavaink közül görög eredetű a *mánia*, *reuma*, *krónikus* (pl. betegség), a többek között. Más tudományok nyelvében szintén sok görög műszó van.

A magyarba került görög szavak nemcsak a klasszikus világ emlékei, hanem a közös európai kultúránk részei is: a magyart Európa más nyelveihez közelítik, ismeretük általános műveltségünket gyarapítja.

M. Nagy Ilona

Lukácsy Sándor:

Kiment a ház az ablakon...

Gondolat, 1981.

Hogyan született a verses gúnyirat? Kitől tanult az írói paródiák mestere, Karinthy? Melyik volt az első magyar kutyavers? Mi olvasható a nevető fejfákon? Készülhet-e vers „hozott anyagból”?

E kérdésekre s még számtalan költészeti furcsaságra találunk választ, magyarázatot Lukácsy új könyvében, melynek címe nem véletlenül lett egyik

játékos találós kérdésünk kezdő sora. A könyv ugyanis költészet és játék kapcsolatáról szól. Az igen gazdag magyar és világirodalmi példaanyag szerzői között költőóriásokat és fűzfapoétákat egyaránt találunk, évezredek népköltészeti hagyományból ugyanúgy merít a szerző, mint a jellegzetesen huszadik századi reklámversből.

A válogatás bizonyítja, hogy

a játék minden korban hozzátartozott a költészethez. „A játék, amelyről azt gondolhatnánk, hogy az egyik legillékonyabb emberi megnyilvánulás, végül is a művészet alapmotívumának tűnik fel” – írja a bevezetőben Lukácsy. Még az igen komolynak, megfontoltnak hitt költők is szép számmal írtak humoros, esetleg szatirikus vagy éppen goromba verseket, s a szerelmi költészetben sem ritka a csintalan, sőt a borsos hang sem.

A leggyakrabban idézett költők közé tartozik Petőfi és Arany, a huszadik századi irodalomból Karinthy és Kosztolányi, napjaink lirájából pedig Weöres Sándor neve fordul elő

a legsűrűbben. A külföldi szerzőknek az ókortól napjainkig terjedő sorából többször is találkozzunk Homérosz, Omar Khajjám, Villon, Shakespeare, Goethe, Apollinaire és Brecht nevével, hogy csupán a klasszikusoknál maradjunk.

A költői játékot – s általában a játékot – úgy látszik, nem árt komolyan venni. Ezt tette Lukácsy Sándor is: szép, komoly, elgondolkoztató könyvet kapott kézhez az olvasó, költészet és játék összefüggéseiről.

Ajánlhatjuk ezt a kötetet mindenkinek, aki érdeklődik a versek iránt, s szeretne közelebb férkőzni a költészet csodájához.

Pennaháborúk

Szerk.: Szalai Anna

Szépirodalmi K., 1980.

Kazinczy halálának 150. évfordulója különösen időszerűvé teszi a személyével és életművével való foglalkozást. Neve összeforrott a nyelvújító mozgalommal. A korszak egyik jellemzője anyanyelvünk, az irodalom és a nemzet ügyének egybekapcsolódása. Hogy milyen viták, harcok, pörök játszódtak le a korban, erről nyújt áttekintést a fenti kötet.

1781 és 1826 közt nagyobb vita bontakozott ki. A prozódiai harc, amely a legelső volt, nemcsak az időmértékes verselés fejlődése szempontjából volt jelentős, hanem mivel helyesírási és kiejtési kérdéseket is fölvetett, hozzájárult a nyelvi normakialakításához.

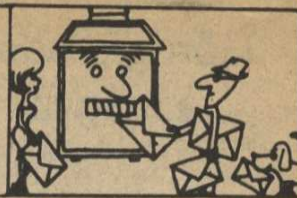
A helyesírás egységesülését, a szóelemző írásmód elvének győzelmét eredményezte az ipszilon-háború néven ismert tollharc is. Verseghy Ferenc és az „ypszilonisták” a fonetikus elv érvényesítésére törekedtek (*láltya, aggya*), s nevüket az ilyen szókban írt y-ról kapták. Révai Miklós és a „jottisták” (az *i*, ill. *j* régi görög nevéből: *ióta, jóta*; vö. egy *jottányit* sem) a szóelemző *látja, adja* írásmód hívei voltak. Verseghy újítani akart, míg Révai éppen a múlt nyelvhasználatát tekintette példaadónak. Tudjuk, hogy Kazinczy, majd 1832-ben

az Akadémia is Révai álláspontját fogadta el.

Kazinczy a fogságból való hazatérte után hozzáfog irodalomszervező tevékenységéhez, 1811-től pedig a nyelvújítási harc legfőbb irányítójává válik. A nyelvújítók módszereiről, nyelvújítás kori szavainkról többször olvashatunk, de ritkán idézzük azokat a szokat, amelyek nem honosodtak meg, s amelyeket ezért furcsának érzünk. Sok esetben, ha két szó vetekedett egymással, a rövidebb terjedt el. Így a latin *universitas*-t az *egyetem* váltotta föl, kiszorítva a valóban nehézkes *mindenmennyedelem* szót; az *appetitus* megfelelője sem az *evéskíváncs* lett, hanem az *étvágy*. Ám ennek ellenkezője is előfordult: a hosszabb *csillagász* terjedt el az *égész* helyett. Itt nyelvészettikai szempontok érvényesültek: a változatosabb hangzású szó méltán szorította ki az egyhangúbbat.

A Pennaháborúk című kötet eddig nehezen hozzáférhető műveket tett sokak számára elérhetővé. A nyelvújítás korát, mely nyelvünk történetének egyik legérdekesebb fejezete, eredeti dokumentumokból ismerhetjük meg. S Kazinczy alakját, ténykedését is jobban látjuk, olvasva vitázó, érvelő tanulmányait.

Csetneki Sándorné

A nyelvjárásgyűjtők, a regionális köznyelv kutatói gyakran tapasztalják, hogy a helyi nyelvjárást (is) beszélő adatközlőjük igyekszik köznyelven megszólalni, vagy legalábbis jól észrevehetően „finomítja” beszédét. Az pedig közismert dolog, hogy a falusi fiatalok általában erősen elhatárolják magukat az idősebbek nyelvhasználatától.

A helyi nyelvjárástokat visszaszorító magatartás földrajzi és nyelvészeti tekintetben is igen eltérő lehet, hogy az egyéni különbségekről ne is beszéljünk. Így például a Tiszántúlon, illetőleg az ország északkeleti részén az *ó, ő, é* hang helyén feltűnően erős kettőshangzók hallhatók: *jóu~jau, vóut~vaut; szöuke~szeuke, öüt~cüt* (= ölt jelen idejű igealak), *öürült~cürült, heit~heit* stb. Izzék a markáns kettőshangzós megoldások – kisebb ingadozással – mindenkinek a nyelvhasználatára jellemzők, életkortól, iskolai végzettségtől szinte függetlenül. Ugyanakkor Dunántúlon az *ó, ő, é* helyén a helyi nyelvjárásokban (az északnyugati, nyugati, délnyugati területen) meglevő *uo, üö, iö* kettőshangzók szinte csak a nyelvjárási nyelvhasználatban fordulnak elő, a köznyelvi(es) beszédük nem használják őket.

Érdekes, hogy a nyelvjárási, regionális köznyelvi sajátosságokat a beszélők sokszor tudatosan is vállalják, máskor pedig valósággal menekülnek tőlük. A nyelv hangtani, alaktani, mondattani, illetőleg szókészleti részlegei különböző mértékben reagálnak a nyelvi izlésre, még nagyjából azonos régióban is. A szegediek például – életkorukra, műveltségükre való tekintet nélkül – erősen *ö-znek*: *könyör, ögyél, mögmon(d)ta, elmönt* stb. Ugyanakkor a kecskeméti-ek igyekeznek az *ö-zést* elhagyni, illetőleg idegen előtt leplezni.

A beszélők nyelvi izlésének, pontosabban annak a magatartásnak, hogy a kifejezési formákban válogatnak, sok nyelvi elem áldozatul esik. A Tiszántúlon, északkeleten a *paszuj* (= paszuly), *tengeri* szavaknak nagy a regionális múltjuk. Szabó Pál írói nyelvében a *kukorica* szót sohasem használta. Veres Péter szóban és írásban is a *tengeri*-hez ragaszkodott. Napjainkban nemcsak az agrónomusok mondják e területen *kukoricá*-nak a *tengeri*-t, a regionális nyelvhasználatban is szaporodik a *kukorica* a *tengeri* helyett. Piaci árusok például a hortobágyi vásáron rendre *főtt kukoricá*-t, *pattogatott kukoricá*-t kínáltak. Csak egyetlen árustól hallottam a *főtt tengeri* elnevezést. A *paszuj* (= paszuly) szó használata a regionális köznyelvben legalább ennyire visszaszorult, ha nem jobban.

A hangtani jellegzetességek mellett feltűnő alaktani sajátosságok élnek tovább regionális szinten. Csak néhány igealakkal hadd érzékeltessem észrevételemet: *látol* (= látsz), *mondol* (= mondasz), *tudol* (= tudsz); *mengyek~megyek~menjek~mEEK* (= megyek), *megyen*; *kék* (= kellene) stb. A *látol*-, *tudol*-, *mondol*-féle formák kedveskedő jelentésárnyalattal az iskolázott emberek nyelvhasználatába is behatolnak. Nyelvhasználatukban megvan a köznyelvi *látsz*, *tudsz*, *mondasz* (nyelvjárási *monc* = mondsz) is, de ezek az alakok közömbös hangulatúak (jelentésűek), ugyanakkor az -l személyragos formák kedveskedők, gyakran gyermekkel beszélve használják őket. Ezek a formák a helyi nyelvjárásokból újabban hatolnak be a regionális köznyelvbe. Ma is gyakori még a *megyen* alak a *megy* helyett. A *mengyek* (= megyek) erősen nyelvjárási értékű. Ugyanakkor terjedőben van a *megyek*-nek egy hanyagabb ejtése: *mejek~mEEK*. Jó volna többet tudni arról, hogy az efféle „nyelvi szelekció” hátterében milyen nyelvészeti, nyelvlektani erők működnek!

Szabó Géza

Villányi László – 2230 Gyömrő, Eskü u. 4. – hasznos kérdést vet fel levelében: az *is* kötőszó használatában tapasztalható bizonytalanságra hívja fel a figyelmet.

Az *is* kötőszó az *és* leszármazottja, és abban különbözik nála, hogy még erőteljesebb a kapcsoló, fokozó szerepe. Mindig a mögött a szó mögött áll, amelyet szorosabban kíván az előtte levő rész valamelyik eleméhez fűzni. Ezért pontosan tudnunk kell, mit akarunk mondani.

Figyeljünk meg egy egyszerű mondatot, hogyan módosul a tartalma, ha az *is* helyét változtatjuk: „Holnap délután moziba megyünk”; „Holnap *is* megyünk délután moziba” (ma is voltunk); „Holnap *délután is* megyünk moziba” (dél előtt is); „Holnap *délután moziba is* megyünk” (és máshova is). – A feltételes mondatokban is így járunk el: „Ha *holnap is* megyünk moziba, nem leszek készen a munkámmal”; „Ha *holnap moziba is* megyünk, nem érünk idejében haza”; stb.

Van azonban olyan feltételes mondat, amelyben nem egyirányú a mozgás, hanem valamiféle ellentét lappang, valami *amakkal ellentét* történik vagy nem történik, hogy a *ha*-val kezdődő mellékmondatbeli cselekvés végbemegy: „Ha *délután* megyünk is moziba, én idejében itthon akarok lenni”; „Ha *délután* mentek is moziba, én itthon maradok”. Ezek az úgynevezett megengedő feltételes mondatok, s az *is* mindig a teljes állítmány mögé kerül.

Az ön mondata megengedő mondat, helyes a szórendje. Ha változtat rajta, változik a jelentése is.

„Egy keresetből, még ha ahhoz hozzájön is a gyermektartás összege, nagyon nehéz megélni”: itt az ellentét van a hangsúly: annak ellenére sem elég a pénz, hogy a gyermektartás kiegészíti a keresetét.

„Egy keresetből, még ha ahhoz hozzá is jön a gyermektartás összege, nagyon nehéz megélni”: nincs ellentét, csupán arról van szó, hogy a két összegből sem lehet kijönni.

Egedy Mária

Farkas István levelezőnknek – 6791 Szeged, Felszabadulás u. 3. – az *alutáplált* igenév használatá-

val kapcsolatos megjegyzéseire a következőket mondhatjuk:

Az *alutáplált* szó az angol és német megfelelő szolgai fordításából került az orvosi nyelvbe, manapság azonban már az újságnyelv és a köznyelv is használja. Nekünk sem tetszik, mert valóban azt a képzetet kelti, mintha valakit nem felülről, hanem alulról táplálnának. *Alul* szavunk ugyanis elsősorban helyhatározásra alkalmas, még átvitt értelmű használatban is érződik ez a helyhatározós jellege. Véleményünk szerint is helyesebb és szebb a *gyöngén táplált* vagy *rosszul táplált* kifejezés.

Felde Györgyi

Bárony Anna – 1014 Budapest, Disz tér 3. – a *köztudott* szó elburjánzását teszi szövé levelében.

A *köztudott* „köztudomású” értelemben való használata manapság valóban nagyon elterjedt. Pedig nem is régen, csak 20–25 éve elnyelvünkben. Használatát mi sem helyeseljük, mivel ez félig-meddig keverék, torz alak: a *köztudomású* elváltoztatásával jött létre a *közmert* mintájára. Jelentése semmivel sem több, mint az *ismeretes*, *közmert*, *köztudomású*, *tudvalevő* stb. jól bevált, régebbi szavainké.

Balogh Judit

Szöke Anna – 1182 Budapest, Batthyány L. u. 139. – „letartóztatási” ügyek iránt érdeklődik levelében. Mivel ilyen ügyekben mi is járhatlanok vagyunk, szakemberhez fordultunk. A következőket tudtuk meg:

A rendőrség szabálysértés miatt vagy bűncselekmény gyanúja esetén *örizetbe* vehet valakit – ügyességi határozat nélkül is. Az *örizetbe* vétel 72 óráig tarthat.

Az *előzetes letartóztatás*, ami tulajdonképpen ugyanaz, mint a letartóztatás, általában 30 napig tart, ügyész jóváhagyással 60 napra, illetőleg még tovább is meghosszabbítható, egészen az ügyész vádiratának ismertetéséig. Az *előzetes* szó tulajdonképpen felesleges, mint ahogyan ön is utalt erre levelében. Hogy mégis használják, annak egy belső, rendőrségi szokás az oka: az előzetes letartóztatásban eltelt idő beleszámít a büntetésbe, azaz a vádlott büntetésének egy részét már letölti az ítélőhatal előtt.

Heltainé Nagy Erzsébet

Bóca Boldizsár – 2944 Bana, Thälmann u. 63. – azt kérdezi, hogy lehet-e a *szolid* melléknevet 'szerény' jelentésben használni.

A *szolid* szó érdekes jelentésbeli átalakulást mutat. Nemzetközi szó, forrása a 'szilárd, rendíthetetlen, megbízható' jelentésű latin *solidus*. Az angolba, németbe, franciába, olaszba, oroszba ugyanezzel a jelentéssel került át. A magyarba német közvetítéssel jutott, eredetileg ezt jelentette: 'alapos, kiegyensúlyozott, szilárd, megalapozott, megbízható', de a *szelíd* hatására kialakult egy ilyen jelentése is: 'egyszerű, szerény'. Ez utóbbi használatot a magyar nyelv értelmező szótára még nem javasolja (I. VI. k., 350. l.), az 1972-ben megjelent Magyar értelmező kéziszótár a *szolid* második jelentéseként viszont a következőt közli: „Egyszerű, nem feltűnő (öltözet, öltözködés)”.

Felde Györgyi

Tarjányi Ferenc – 5000 Szolnok, József Attila u. 23. – olvasónknak a következőket válaszoljuk:

Az *i* hangértékű kétpontos *y* régi magyar betű. Hangjelölési rendszerünknek hosszú idő óta nem része ez a jel, ezért helyesírási szabályzataink sem szólnak róla. Az 1832-ben kiadott első akadémiai helyesírási szabályzat sem említi meg ezt a jelölési módot, minden bizonnyal azért, mert már akkor is ritka lehetett ez a betű. A régiségben természetesen fel-felbukkan, és a régi családi okiratokban is nyomára lelhetünk.

T. Urbán Ilona

Bene Károly – 8200 Veszprém – levele mellékleteként egy vers kéziratát küldte el hozzánk. Olvasónk úgy gondolja, talán egy lappangó Petőfi-kéziratra bukkant.

A beküldött vers ügyében kikérjük a Nyelvtudományi Intézetben dolgozó Petőfi-kutatók véleményét. Ebben az intézetben folytak ugyan-

is a Petőfi-szótár munkálatai, amelyhez nemcsak a már nyomtatásban megjelent műveket, hanem Petőfi minden hiteles ránk maradt kéziratát is alapul vették, tehát jól ismerik költőnk egész életművét. Ahogy a szótár előszavában olvasható, Petőfi minden szavát feldolgozták.

A szakértők véleménye szerint a beküldött vers nem Petőfítől származik. Nem pusztán azért állítják ezt, mert sem a gyűjteményes kiadványokban, sem a kéziratban maradtak között nem lelhető fel, hanem azért is, mert a vers stílusa, szerkezete, szövezési módja s egyéb sajátosságai nem vallanak Petőfíre, nem illenek bele életművébe.

Arra, hogy még valahol hiteles Petőfi-kézirat lappanghat, igen kevés a remény.

R. Lovas Gizella

Harnóczy Károly – 1081 Budapest, Rákóczi út 65. – kérdése az *alig* és a *ha* szó használatára vonatkozik.

Az *alig* határozószó ígék mellett többnyire a cselekvés, történet stb. nagyon kis mértékét, fokát fejezi ki: *Alig* tudott valamit a vizsgázó (nagyon keveset), *Alig* látott valamit a filmből, mert elhívták (keveset).

Az ilyen hosszú életű ősi szavak azonban az idők folyamán árnyalatokban sokat gazdagodtak. *Alig* tudott kinyögni valamit a vizsgázó. Ez a mondat már két közlést is tartalmazhat: *keveset tudott*, illetve izgalomban *nehezen beszélt*. Éppen az erőlködést jelentő ígék mellett szerepel az *alig* 'nagyon', 'nehezen' értelemben: *alig bírja magát*, *alig kap levegőt*, *alig áll a lábán*. Innen már egy lépés az *alig várja* szókapcsolat, amelybe a „nagyon nehezen” mellett a még erőteljesebb „türelmetlenül” is odaérthető. Az alapjelentés természetesen itt is megvan: a kelleténél kevesebb türelemmel vár.

Időhatározó is lehet az *alig*. Petőfi egyik megrázó verse is az *alig*

DALLOS KÉPESSZÓTÁRA

Információdömping

szóval játszadozva érzékelteti az emberi élet pillanatnyiságát: „Még alig volt reggel, már megint este van, Még alig volt tavasz, már megint itt a tél... Még alig hogy játszánk apáink térdén, s már Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett...”

Az *alig* egyéb jelentései: *Alig* akad olyan ember, aki... (= elvétve); *Alig* tíz ember jelent meg az előadáson (= kb.); *Alig* látom a gyermekeimet (= ritkán).

A *ha* is ősi finnugor szavunk, eredeti jelentése: mikor. Csak később lett a feltételes mondat kötőszava, de mindmáig megőrizte mindkét tartalmát. Arany János, aki korhangulat megteremtésére szívesen használ régi szavakat, nyelvi elemeket, így kezdi a Toldit:

Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,

Messziről lobogva tenger pusztaságon:

Toldi Miklós képe úgy lobog fel nekem

Majd kilenc tíz ember-öltő régiségen.

Rémlik, *mintha* látnám természetes növést...

Az első *ha* 'amikor' jelentésű; a *mintha* (kötőszó, egybe is írjuk) feltételessé teszi a különben módhatározói vagy alanyi hasonlító mondatot. A *ha* első jelentése miatt a feltételes mondatok jórészt időhatározói alárendelések. Ez természetes is, mert a főmondat cselekvése a mellékmondatban kifejezett cselekvés véghezvitelétől függ, ez pedig időbeli egymásutánnal is jár: „Ha megírtad a levelet, küldd el.” Elő-

ször meg kell írni, s csak aztán lehet elküldeni.

A *ha* állhat *amikor* helyett, fordítva azonban nem. Ezért változott meg az ön mondatának a jelentése, miután kijavította. Az eredeti példa nemcsak időpontot jelöl, hanem valami lehetséges akadályt is feltételez. Átalakítva azonban egysikúvá vált, csupán egyetlen közlést tartalmaz.

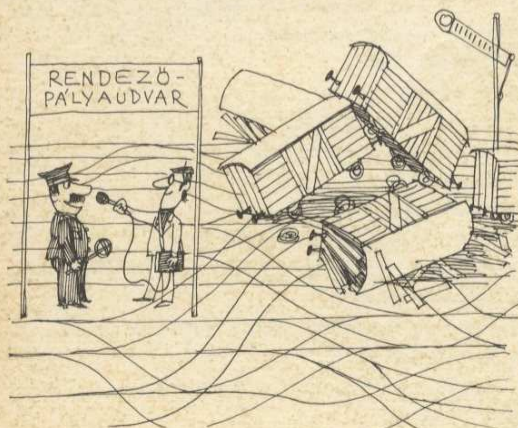
A *ha* a *hogy* és a *vajon* helyett is látható, főként irodalmi szövegekben: „S a nép, az istenadta nép, *Ha* oly boldog-e rajt’, Mint akarom, s mint a barom...” (Arany: A walesi bárdok); „Körülnézek az udvaron, *ha* rendben van-e minden” (Jókai: Egy magyar nábob). – Egyszerű mondatokban is előfordul, s erős érzelmi hatást kelt: „*Ha* én egyszer kinyitom a számat!” (fennegető); „Eljönne az anyakönyvezetőhöz?” – „*Ha* maga is eljön” (feltételes válasz).

Reméljük, meggyőztük arról, amit úgyis tudott, hogy a nyelv gazdagsága kimeríthetetlen. „A nyelv maga a végtelenség” – mondja Kosztolányi. „Minél tovább foglalkozom vele, annál inkább látom, hogy sohase lehet a végére érni.”

Egedy Mária

Horváth Istvánné – 1139 Budapest, Thälmann u. 63. – arra kér bennünket, döntsük el vitájukat: hány *t*-vel kell írni a *legyártat* igealakot.

Azoknak van igazuk a vitában, akik az egy *t*-s *legyártat* forma mellett kardoskodtak. Az igeot csak ugyan *gyárt*, ám minden olyan ige-

„Sikerült az ügyet megnyugtatóan lerendezni!”

hez, amely már eleve két mássalhangzóra végződik, -at, -et műveltető képzőt kapcsolunk. Tehát: *gyártat, megtöltet, kibontat, felhajt* stb. Azokat a műveltető alakokat viszont, amelyeknek tövégi *t*-je előtt magánhangzó van, két *t*-vel kell írni, mert -tat, -tet képző járul az ige-tőhöz: *arattat, fűttet, kiégett, feljéjtat, megsűttet, megrövidített* stb.

T. Urbán Ilona

Dugár Zoltán – 1112 Budapest, Péterhegyi 1. 55. – levelében azt írja, hogy az újságírók, amikor a bűnözőknek a tett színhelyéről való sietős távozásáról szólva az *elmenekül* igét használják, a bűnözőket pártolják.

Nem értünk egyet levelezőnk véleményével. Az *elmenekül* ige ugyanis azt jelenti, hogy 'veszély, üldözés elől biztonságot, menedéket keresve valahonnan sietve eltávozik, illetve így eljut valahova'. Ebben a jelentésben nincs benne, hogy a menekülő igazságtalanul vagy igazságosan üldözik-e. Csak az ebből a szóból származó *menekült* jelentéstartalmába érzünk belejoggal valamiféle rokonszenvet, együttérzést. Ezt a főnevet elsősorban akkor szoktuk használni, ha a hazájukból jogtalanul elüldözött emberekről van szó. Nyilván önt is ez a főnév zavarta a semlegesebb *elmenekül* ige jelentésének megítélésében.

Balogh Judit

Seres Ivánné – 2040 Budaörs, Lévai u. 7. – értelmetlennek tartja a városi közlekedés nyelvében divatozó *viszonylat* kifejezést.

A közlekedés hivatalos nyelvén igen elburjánzott a *viszonylat* szó. A városi tömegközlekedésben egy-egy útvonalon közlekedő kocsik összességét, illetve útvonalukat illetik ezzel a megjelöléssel, pedig sokkal megfelelőbb nála a *járat* vagy az *útvonal* szó. Jogosan tiltakozik tehát a *viszonylat* ellen az ön nyelvérzéke is, mi is pellengérre állítottuk már jó néhányszor.

Felde Györgyi

Szabó Istvánné – 1032 Budapest, Bécsi út 172. – kislánya részére a *Naomi* név anyakönyvezését kéri.

A *Naomi* névformáról annyit mondhatunk, hogy ez a *Noémi* név angol és holland megfelelője. Ez a név nálunk mind a bibliafordításokban, mind a szépirodalomban csak *Noémi* formában volt használatos. Ezért azt kell mondanunk, hogy a *Naomi* olyan idegen utónév, amelynek *Noémi* a magyar megfelelője. Azt javasoljuk, hogy a nálunk meghonosodott, kedves és gyakorinak nem mondható *Noémi* névformát válasszák kislányuknak.

A két névalak által megnevezett személy egyébként azonos: a bibliai Ruth férjének az édesanyja.

Ladó János

Fekete Zsuzsanna – 4025 Debrecen, Erzsébet út 22. – a *csikol*, *csikál* szavak eredete és jelentése iránt érdeklődik.

A *csikland* igenek igen kiterjedt szócsaládja van. Egyik tagja a *csikál*, amely a dunántúli tájnyelv szava. Ugyanazt jelenti, mint a Debrecen környéki *csikol*, de Baranya megyében 'vakar' értelemben is használatos, sőt igekötös származékának van 'megkínóz' jelentése is. A *csikol* is, a *csikál* is tájszó; s bár az irodalmi, választékosabb alak a *csikland* és *csiklando*z, kerülni amazokat sem kell, mert egyik sem helytelen vagy hibás.

R. Lovas Gizella

Bíró László – 4025 Debrecen, Petőfi tér 10. – a bizottságok nevének írásában, valamint a *mopresszó* elválasztásában kéri segítségünket.

A bizottságok nevének írásával a helyesírási szabályzat külön nem foglalkozik, ezért a gyakorlatban meglehetősen nagy a bizonytalanság. A helyesírás szakemberei általában úgy vélekednek, hogy az önálló és állandó (azaz: nem alkalmi és rövid életű) bizottságok teljes nevét – a szervezetnevekhez hasonlóan – tulajdonneveknek kell tekinteni, és ennek értelmében minden lényeges elemüket nagy kezdőbetűvel kell írni. Például: az *MSZMP Budapesti Bizottsága*, *Magyar Szolidaritási Bizottság*, *Hortobágyi Intéző Bizottság*.

A mozi és az eszpresszó összevonásával keletkezett *mopresszó* szót mi is *mo-presszó* formában választanánk el, mert – véleményünk szerint – a laikus nyelvhasználó is könnyen felismeri ebben a kifejezésben a magyarban önállóan is élő *presszó* főnevet.

T. Urbán Ilona

Kádár Ferenc – 1111 Budapest, Bertalan Lajos u. 11. – a *nővér* szó jelentése iránt érdeklődik.

A *nővér* szó életét nyomon követve sajátos jelentésalakulásnak lehetünk tanúi. A magyar nyelv értelmező szótára 1961-ben megjelent 5. kötetében még ezt írja a *nővér* szóról: „általában a női nemhez tartozó testvér... függetlenül attól, hogy idősebb vagy fiatalabb-e; nőtestvér.” Ezzel szemben a Magyar értelmező kéziszótár 1972-ben már árnyaltatni változást regisztrál, itt a *nővér* jelentése: „(idősebb) nőtestvér”. Eszerint ma már nem hibáztatható a szónak ilyen értelmű használata, annál is kevésbé, mivel sokan vannak, akik csak ezt a jelentését ismerik.

Felde Györgyi

E hasábkon verseket közlünk. A magyar irodalom kincstárából válogatott olyan verseket, amelyekben a költők anyanyelvünkről szólnak, a nyelv megtartóképességéről, szépségéről, gazdagságáról, játékoságáról és a szavak varázserejéről.

Illyés Gyula

Koszorú

Fölmagasodni

*nem bírhatasz. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat
kigyóként a talaj szintjén iramítva – sziszegvén
néha a kintől,
többször a béna dühtől, megalázott.
Elhagytak szellemeid.
Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.*

*Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztlak közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A*

*nádkúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szijra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
arcba csap ostor –:
most mutatod meg,
most igazán – nekem is – mire vagy jó,
most a pedigred: a címered, hajszálygökerednek
köharapó erejét.*

*Összemosolygás nyelve; a titkon
össze-világlo könnyek nyelve; a hűség
nyelve; a föl nem adott hit
tolvaj-nyelve; remény laiszez-passer-ja; szabadság
(percnyi szabadság, kortynyi szabadság, foglár háta mögötti
szabadság)*

*nyelve; tanár-kigunyolta diák, szerzsan-legyalázta baka,
összeszidott panaszos, hivatalnokok-unta mamácska
nyelve; csomaghordók, alkalmi favágók, mert
gyárba se jó, szakmára sem alkalmas (mert
nyelv-vizsgát se megállt) proli nyelve; az ifjú
főnök előtt habogó veterán*

*nyelve; a rendőrörsön azonnal
fölpofozott gyanúsított*

*mélyebbről fakadó tanúság-
tetele, mint Lutheré;
kassai zugárus, buharesti cselédlány,
bejruti prostituált szüle-hívó*

*nyelve; – köpések-
mosta, dühpirja-törölte
orcájú fiad közül egy, ime:
szólni tudó más nyelveken is,
hű európaiként*

*mondandói miatt figyelemre,
bólintásra becsült más népek előtt is:*

*nem léphet föl oly ünnepi polcra,
nem kaphat koszorút
oly ragyogót, amelyet, szaporán lesietve ne hozzád
vinne, ne lábad elé
tenne, mosollyal bírva mosolyra vonagló
ajkad, fölnevelő
édesanyám.*